

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1.1 วิธีการศึกษาโดยยึดหลักทวิภาษวิธี (Dialectic)

เพื่อเป็นการทบทวนรากฐานความคิดดั้งเดิมของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง ผู้ศึกษาขอ นำวิธีการศึกษาโดยยึดหลักทวิภาษวิธีมานำเสนอ ดังนี้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2546 : หน้า 147, 148)

สาระสำคัญของหลักทวิภาษวิธี ประกอบด้วย

1. ถือว่าสรรพสิ่งและปรากฏการณ์ทั้งหลายเกี่ยวข้องกัน ต่างกำหนดซึ่งกันและกัน จะเข้าใจปรากฏการณ์ได้ ต้องพิจารณาปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อม เพราะถือว่าถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อม

2. ถือว่าสรรพสิ่งอยู่ในสภาพเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงเป็นนิจ เสื่อมสลาย เกิดขึ้นใหม่และพัฒนาการ ต้องพิจารณาปรากฏการณ์ทั้งในแง่ที่เกี่ยวข้องกัน และทั้งในแง่ที่กำลังมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ถือว่าสิ่งสำคัญไม่ใช่สิ่งที่กำลังคงทนอยู่ แต่คือสิ่งที่กำลังเริ่มต้น กำลังพัฒนาขึ้น

3. กระบวนการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางปริมาณก่อนที่ละน้อยซึ่งมองไม่เห็น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพอันเป็นการเปลี่ยนที่พื้นฐานเห็นชัด การเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพนี้เกิดขึ้นโดยฉับพลัน เป็นการก้าวกระโดด แต่การเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพฉับพลันนี้ก็มิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ หากเป็นไปอย่างมีกฎเกณฑ์ เป็นผลรวบยอดของการเปลี่ยนทางปริมาณที่ละน้อยที่มองไม่เห็น การเปลี่ยนแปลงแบบ dialectic เป็นการเปลี่ยนแบบก้าวกระโดดเป็นช่วงๆ ไม่ใช่วิวัฒนาการต่อเนื่อง การเปลี่ยนแบบปฏิวัติ จะไม่เคลื่อนไหวเป็นวงกลม จะไม่ซ้ำรอยเดิม แต่จะเป็นการเคลื่อนไหวไปสู่สภาพใหม่ซึ่งดีกว่า สูงขึ้นกว่าเดิมอยู่เสมอ

4. ถือว่าสรรพสิ่งมีความขัดแย้งภายใน ในของสิ่งเดียวกันจะมีทั้งด้านบวกและลบ ของเก่าและของใหม่ สิ่งที่เสื่อมและสิ่งที่เจริญ การต่อสู้ขัดแย้งกันภายในสรรพสิ่งนี้ทำให้เกิดการพัฒนา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง จากการเปลี่ยนทางปริมาณไปสู่การเปลี่ยนทางคุณภาพ วิธีการแบบ dialectic ถือว่ากระบวนการพัฒนามิได้เกิดขึ้นโดยผสมกลมกลืน แต่เป็นการต่อสู้ของสิ่งที่ขัดแย้งกัน

2.1.2 วิธีการศึกษาแบบวัตถุนิยมประวัติศาสตร์

หากจะกล่าวถึงวิธีการศึกษาแบบวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ตามแนวความคิดของ Karl Marx อย่างสั้นๆ ว่าคืออะไร เราอาจสรุปได้จากการตีความของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ และ ปรีชา เปี่ยมพงสานต์ ซึ่งไว้ในหนังสือชื่อ “ลัทธิมาร์กซ์และสังคมนิยม” (ฉลาดชาย รมิตานนท์ และปรีชา เปี่ยมพงสานต์, 2524 : หน้า 28, 29) เกี่ยวกับการมองประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติแบบ วัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (Historical materialism) ไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

“การเปลี่ยนแปลงสังคมนิยมเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นโครงสร้างส่วนล่างเป็นปฐม ในโครงสร้างทางเศรษฐกิจนี้ จะประกอบด้วยพลังการผลิต (productive forces) ซึ่งก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในลักษณะที่มนุษย์ต่อสู้ขัดแย้งเอาชนะธรรมชาติ โดยการดัดแปลงธรรมชาติ เช่น เปลี่ยนป่าให้เป็นผืนนาสำหรับปลูกข้าว ผลิตเครื่องมือเครื่องจักรขึ้นมาเพื่อผลิตปัจจัยในการดำรงชีวิต ซึ่งอาจเรียกว่า เทคโนโลยีของสังคม ก็ได้ อีกส่วนหนึ่งคือ ความสัมพันธ์ในการผลิต (relation of production) คือ ระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคมนั้นๆ อันเกิดจากการผลิต เช่น ระบบกรรมสิทธิ์ ซึ่งจะกำหนดว่าใครเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตนี้จะเป็นตัวกำหนดการวิภาคหรือการแบ่งปันผลผลิตที่เกิดขึ้นว่าใครควรจะได้มากน้อยอย่างไร”

“โครงสร้างทางเศรษฐกิจหรือโครงสร้างส่วนล่างที่กล่าวถึงนี้ จะเป็นฐานของโครงสร้างส่วนบน (super-structure) ซึ่งได้แก่ ระบบกฎหมาย ระบบการเมือง ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบประเพณี ศาสนา ระบบความคิด และสถาบันทางสังคมอื่นๆ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ โครงสร้างส่วนบนเหล่านี้จะสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สัมพันธ์กันกับ โครงสร้างส่วนล่าง ตัวอย่างเช่น หากโครงสร้างทางเศรษฐกิจเป็นแบบทุนนิยม ระบบการเมืองและกฎหมาย ตลอดจนระบบความคิดของสังคมก็จะสอดคล้องสนับสนุนระบบทุนนิยมด้วย”

2.1.3 แนวคิดกระบวนการทำให้กลายเป็นสินค้า (commodification)

กระบวนการทำให้กลายเป็นสินค้า (commodification) เป็นกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงสิ่งของที่มีมูลค่าในการใช้สอย (use-value) ไปสู่สิ่งของใหม่ที่มีมูลค่าในการแลกเปลี่ยน (exchange-value) ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของการผลิตในระบบทุนนิยมอันนำไปสู่การสร้างมูลค่าส่วนเกิน (surplus-value) สำหรับการสะสมทุน (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2546 : หน้า 5) ซึ่งคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ได้วิเคราะห์กระบวนการทำให้เป็นสินค้า หลังค้นพบการกระบวนการที่ทรัพยากรหรือสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ กลายเป็นผลผลิต (Product) และกลายเป็นสินค้า

(Commodity) ท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านของการใช้ชีวิตจากการหากิน ไปสู่การทำกิน และท่ามกลางความสัมพันธ์ในเชิงความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ยังทำให้สังคมเกิดการเปลี่ยนผ่านจากสังคมนิยม บุพกาล เข้าสู่สังคมนิยม สังคมศักดินา สังคมทุนนิยม (สุภา ศิริมานนท์ .2536 : หน้า 11-12)

นับตั้งแต่มนุษย์ได้พยายามเอาชนะธรรมชาติ มนุษย์ได้นำกำลังแรงงานที่มีติดตัวมาแต่กำเนิดโดยธรรมชาติคิดแปลงสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ สร้างผลผลิต (Product) ขึ้นมาเพื่อประโยชน์ในการการใช้สอย ทำให้ผลผลิตเกิดมีมูลค่าในการใช้สอย (Use-Value) ขึ้น การเปลี่ยนสภาพการใช้ชีวิตจากการที่มนุษย์มีจำนวนมากขึ้น การต่อสู้เพื่อเอาชนะธรรมชาติ ยังผลให้มนุษย์เกิดความชำนาญเฉพาะด้าน ตามสภาพภูมิศาสตร์ ขณะสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติอันจำเป็นในการสร้างผลผลิตอันจำเป็นลดน้อยลง มนุษย์จำเป็นจะต้องเคลื่อนย้าย หรือแสวงหาสิ่งอันจำเป็นจากแหล่งใหม่ ที่มีมนุษย์ด้วยกันครอบครองอยู่ สำหรับนำไปคิดแปลงเป็นผลผลิต เพื่อการใช้สอย ทำให้ผลผลิตที่ได้ออกจากแต่ละแหล่ง มีมูลค่าในการใช้สอยสำหรับมนุษย์แต่ละคน แต่ละตำแหน่งทางภูมิศาสตร์มีระดับไม่เท่ากัน จึงนำไปสู่การแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกันขึ้น ยังผลให้ผลผลิตเคลื่อนตัวเข้าสู่ความเป็นสินค้า และเกิดมูลค่าใหม่ขึ้นมา คือ มูลค่าในการแลกเปลี่ยน (Exchange-Value) ซึ่งภายหลังเรียกสั้นๆ ว่า “มูลค่า” (Value) (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2546 : หน้า 170)

การเคลื่อนย้ายและแสวงหาแหล่งทำกินใหม่ของมนุษย์ จากความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมสิ่งแวดล้อม เกิดมีความไม่สะดวกบางประการในการนำสินค้าปริมาณมากๆ ไปแลกเปลี่ยนกัน ทำให้เกิด “สิ่ง” ที่เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนขึ้น ระหว่างผลผลิตที่มีมูลค่าในการใช้สอยสำหรับแต่ละคนซึ่งไม่เท่ากันในท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านทางสังคมจนพัฒนามาเป็น “เงิน” (Money) และสิ่งที่ใช้แทนเงิน เช่น ตัวแลกเปลี่ยน เช็ค ในยุคต่อมา รวมไปถึงเงินอิเล็กทรอนิกส์ในยุคปัจจุบัน ยังผลให้เงินกลายเป็นสิ่งที่ “เก็บ” มูลค่า ของสินค้าอยู่ในตัว กลายเป็น “ราคา” ซึ่งเดินแยกต่างกับ “มูลค่า” ในภายหลัง (เมธี เอี่ยมวราร.2542 ก : หน้า 8-44)

ในแง่ของคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าหรือคลื่นความถี่วิทยุได้ถูกทำให้กลายเป็นสินค้า นอกจากจะก่อให้เกิดมูลค่าส่วนเกินโดยตรง (direct surplus value) แล้ว สินค้าคลื่นความถี่ยังก่อให้เกิดมูลค่าส่วนเกินทางอ้อม (indirect surplus value) แก่ธุรกิจอื่นๆในระบบเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องอีกด้วย ทั้งนี้ ผ่านการโฆษณาสินค้า(advertising)เป็นสำคัญ ซึ่งแน่นอนว่าการโฆษณายเป็นแหล่งรายได้หลักของสื่อสารมวลชนหลายประเภท ดังนั้น แทนที่สื่อสารมวลชนจะทำหน้าที่ผลิตเนื้อหาสาระของรายการประเภทต่างๆ สื่อกลับทำหน้าที่ผลิต “ลูกค้า” ให้แก่เจ้าของสินค้าและบริษัทโฆษณา กล่าวในแง่นี้ สื่อสารมวลชนภายใต้การครอบงำของทุนสามารถทำให้ “ผู้รับสาร” (audience) ซึ่งเป็นผู้บริโภคสินค้าสื่อกลายเป็น “สินค้า” ไปด้วยโดยไม่รู้ตัว (กนกศักดิ์ แก้วเทพ,2546 : หน้า 6)

2.1.4 แนวคิดเรื่องคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าเป็นทรัพยากรสาธารณะ

แนวความคิดหลักในการที่รัฐเข้าถือครองกรรมสิทธิ์สื่อวิทยุและโทรทัศน์มาจากความเชื่อที่ว่า คลื่นแม่เหล็กไฟฟ้า (electromagnetic spectrum) เป็นทรัพยากรสาธารณะและมีอยู่จำกัด จึงต้องมีการจัดสรรโดยรัฐและดำเนินการเพื่อประโยชน์ของสาธารณชนส่วนรวม (state as provider of public interest) ดังนั้น ธรรมชาติของเทคโนโลยีได้กลายมาเป็นข้อกำหนดเบื้องต้นซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในทางสากลว่าคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้านั้นเป็นทรัพยากรส่วนรวม ไม่ว่าจะประเทศนั้นจะจัดระบบวิทยุและโทรทัศน์ของตนแบบบริการสาธารณะ หรือแบบตลาดเสรี หรือจะเป็นแบบผสมระหว่างสองระบบข้างต้นก็ตามที่ รัฐจะจัดตั้งหน่วยงานกลางขึ้นมาเพื่อการจัดสรรคลื่นและพิจารณาอนุมัติการใช้คลื่นแก่หน่วยงานของรัฐด้วยตนเอง หรือแก่เอกชนที่ต้องการประกอบธุรกิจด้านวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ หน่วยงานที่รับผิดชอบด้านเทคนิคในการจัดสรรความถี่มักขึ้นกับกรมไปรษณีย์โทรเลข (Post and Telegraph) ส่วนหน่วยงานกลาง ซึ่งควบคุมดูแลกิจการวิทยุและโทรทัศน์ เช่น คณะกรรมการสื่อสารแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา (Federal Communications Commission หรือ FCC) ดูแลกิจการวิทยุและโทรทัศน์ทั้งหมด รวมทั้งการจัดสรรคลื่นวิทยุเพื่อวัตถุประสงค์อื่น ๆ ประเทศสหราชอาณาจักร มีคณะกรรมการบีบีซีดูแลกิจการวิทยุและโทรทัศน์ของรัฐ และคณะกรรมการกระจายเสียงเอกชน (Independent Broadcasting Authority หรือ IBA) ควบคุมดูแลกิจการวิทยุและโทรทัศน์ของเอกชน ซึ่งคณะกรรมการชุดนี้ได้แยกตัวออกเป็น 2 คณะในปี 2536 เพื่อดูแลกิจการโทรทัศน์ คณะหนึ่ง คือ Independent Television Commission (ITC) และดูแลวิทยุอีกคณะหนึ่ง คือ Radio Authority

นอกจากนี้ การที่คลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าสามารถกระจายไปได้อย่างเสรี ไม่ถูกจำกัดโดยเขตแดนของประเทศ จึงต้องมีหน่วยงานระดับนานาชาติ และระดับภูมิภาคเข้ามาเป็นผู้จัดสรรความถี่ในการใช้คลื่นเพื่อประโยชน์ต่าง ๆ ตามวัตถุประสงค์ ซึ่งได้แก่ International Telecommunication Union หรือ ITU สำนักงานใหญ่อยู่ที่กรุงเจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ในส่วนภูมิภาค มีหน่วยงาน Asian Broadcasting Union หรือ ABU สำนักงานตั้งอยู่ที่กรุงกัวลาลัมเปอร์ประเทศมาเลเซีย เป็นหน่วยงานที่ดูแลแถบคลื่นในย่านทวีปเอเชีย กลุ่มประเทศยุโรป มีหน่วยงาน European Broadcasting Union หรือ EBU เป็นผู้จัดระเบียบการใช้คลื่นวิทยุและโทรทัศน์ในทวีปยุโรป เป็นต้น (น้ามนต์ พรหมเปี่ยม, 2541)

2.1.5 การศึกษาระบบสื่อสารมวลชนของนักวิชาการไทย

ในการศึกษาระบบสื่อสารมวลชนของไทย มีนักวิชาการคนสำคัญหลายคนที่ได้ทุ่มเททำการศึกษาอย่างจริงจัง ซึ่งจะกล่าวถึง ดังต่อไปนี้

1. อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์ (2544) เป็นนักวิชาการด้านนิเทศศาสตร์ ผู้ซึ่งนำทฤษฎีหลายๆ ทฤษฎีมาประยุกต์เพื่อเป็นเครื่องมือในการศึกษาระบบสื่อสารมวลชนไทย ผลงานชิ้นสำคัญคือการศึกษาเรื่อง “ระบบวิทยุและโทรทัศน์ไทย โครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมือง และผลกระทบต่อเสรีภาพ” ซึ่งรายละเอียดของผลการศึกษา ผู้ศึกษาจะได้นำเสนอในส่วนของกรอบทฤษฎีที่เกี่ยวข้อ หากแต่ในส่วนนี้จะหยิบยกมาเฉพาะส่วนของการเลือกใช้ทฤษฎีซึ่งเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นนักวิชาการที่นำทฤษฎีมาประยุกต์ใช้ได้อย่างค่อนข้างสมบูรณ์ กล่าวคือ นักวิชาการท่านนี้ได้เริ่มต้นด้วยแนวคิดในการศึกษาโครงสร้างระบบสื่อสารมวลชนโดยชี้ให้เห็นความสำคัญในการวิเคราะห์ปัญหาเชิงโครงสร้าง แล้วลงลึกด้วยการศึกษาระบบสื่อสารมวลชนด้วยแนวคิดต่างๆ กล่าวคือ แนวโครงสร้างหน้าที่ แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองวิพากษ์ และแนววรรณคดีศึกษาและวัฒนธรรมศึกษา ซึ่งในความเข้าใจของผู้ศึกษานั้นเห็นว่า นักวิชาการท่านนี้ได้เลือกใช้ทฤษฎีแต่ละทฤษฎีด้วยเป้าหมายที่แตกต่างกัน นั่นคือ ได้เลือกใช้ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่เพื่อชี้ให้เห็นว่าสถาบันสื่อมวลชนมีหน้าที่สำคัญอย่างไรบ้าง ขณะเดียวกัน ก็ใช้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองวิพากษ์เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นว่าเหตุการณ์แต่ละเหตุการณ์มีที่มาอย่างไร

ในที่นี้ ผู้ศึกษาจะให้ความสำคัญกับแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองวิพากษ์ที่นักวิชาการท่านนี้ได้ประมวลและสังเคราะห์ไว้อย่างน่าสนใจว่า การศึกษาในแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง มีกระบวนการหลักที่เน้นถึงการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ของโครงสร้าง ผู้เสนอทฤษฎีในแนวนี้เชื่อว่า โครงสร้างของสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามการเคลื่อนตัวของประวัติศาสตร์ของแต่ละสังคม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่ไม่เท่าเทียมกันในสังคม ฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายผู้ปกครองมีอำนาจเหนือกว่าฝ่ายหนึ่งซึ่งเป็นผู้ถูกปกครอง ภายใต้ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เสมอภาคกันเช่นนี้ สภาพทางสังคมมีความขัดแย้งทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม และสถาบันสื่อมวลชนก็เป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกัน

2. กาญจนา แก้วเทพ (2541) เป็นนักวิชาการนิเทศศาสตร์ที่นำแนวคิดแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองมาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ระบบสื่อสารมวลชน โดยมีผลงานที่เด่นชัดที่สุดคือ “การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์: แนวคิดและตัวอย่างงานวิจัย” ในงานชิ้นนี้ กาญจนาได้เริ่มต้นด้วยการอธิบายถึงความจำเป็นที่จะต้องใช้ทฤษฎีวิพากษ์ (กาญจนา แก้วเทพ, 2541 ข.) ไว้ที่น่าสนใจว่า ความจำเป็นของการมีความคิดเชิงวิพากษ์นั้น จะยังมีมากขึ้นในอนาคตของสังคมยุคข่าวสาร เนื่องจากปริมาณข่าวสารจะเพิ่มพูนขึ้นอย่างมหาศาล และการแข่งขันกันนำเสนอข่าวสารก็จะยังมีมากขึ้น ลักษณะการแสวงหาข่าวสารที่เรียกว่า การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก หรือการรายงานข่าวแบบสืบสวนสอบสวนจะกลายเป็นสิ่งจำเป็นมากกว่าการรายงานเหตุการณ์แบบธรรมดา ทักษะการแสวงหาและการนำเสนอแบบดังกล่าวจะเป็นไปไม่ได้เลย หากนักส่งสารขาดวิธีคิดที่จะรู้จักตั้งคำถามใหม่ๆ ที่ก้าวพ้นไปจากการยอมรับโดยปริยาย

และหากเรามุ่งหวังที่จะติดตั้งคุณสมบัติแห่งการเป็นผู้มีความคิดและมีจิตใจวิพากษ์ให้เพิ่มมากขึ้นในหมู่คนทำงานด้านการสื่อสารในอนาคต เราก็คงต้องกลับมาเริ่มต้นดูที่วิธีการติดตั้งโปรแกรมการคิด อันเปรียบเสมือนเข้าหลอมเข้าต่างๆ ของบุคลากรเหล่านี้

“ในแง่มุมมองของวิชาสังคมศาสตร์ วิธีคิดแบบต่างๆ ของคนเรานั้นเป็นตัวแทนหรือภาพจำลองของทฤษฎีสังคมศาสตร์แบบใดแบบหนึ่งทั้งนั้น จากหลักการนี้ หากเราสำรวจดูกลุ่มทฤษฎีด้านสื่อสารมวลชนที่ทำหน้าที่เป็นเข้าหลอมผู้ที่กำลังอยู่ในสาขาวิชานี้ ก็จะพบว่ายังมีลักษณะกระจุกตัวอยู่ภายใต้กลุ่มทฤษฎีกระแสหลัก (Mainstream Theory) ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎี Functionalism, Impact Study หรือทฤษฎีแบบจำลองกระบวนการสื่อสาร เป็นต้น ในขั้นต่อมา เมื่อกลุ่มทฤษฎีกระแสหลักเริ่มถูกตรวจสอบขีดความสามารถในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นจริงจึงได้เริ่มมีการนำเสนอกระแสทางเลือกใหม่ๆ เช่น Uses & Gratifications Approach หรือการวิเคราะห์เนื้อหาแบบ Semiology เข้ามาใช้ในด้านสื่อสารมวลชนบ้าง” (กาญจนา แก้วเทพ, 2541 ข. : หน้า 3)

อย่างไรก็ตาม กาญจนาเห็นว่าภาพความหลากหลายของสำนักคิดทางวิชาการสื่อมวลชนในวงการศึกษานี้ของไทยก็ยังมีอยู่น้อยมาก เนื่องจากมีงานวิจัยที่มีกรอบแนวคิดและการวิเคราะห์จากพื้นฐานสำนักคิดอื่นๆ อยู่น้อยมาก จนไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็น “กระแสหนึ่ง” เช่น สำนัก Cultural Imperialism หรือแม้แต่ Critical Theory เอง

ด้วยเหตุนี้ กาญจนาจึงเสนอว่า เพื่อให้ให้นักศึกษาด้านสื่อมวลชนได้บรรลุคุณสมบัติแห่ง “การเป็นผู้มีความคิดวิพากษ์วิจารณ์” ได้อย่างสร้างสรรค์และถูกแนวทาง รวมทั้งเพื่อสร้างความหลากหลายทางด้านสำนักคิดในแวดวงวิชาการของสื่อมวลชน จึงควรที่จะมีกระบวนการ

แนะนำให้ผู้จัดทำความเข้าใจให้กระจ่าง จนถึงขั้นมีการฝึกฝนวิธีการนำเอาทฤษฎีสำนักรวิพากษ์มาใช้ ในการวิเคราะห์วิจัยปรากฏการณ์ที่เป็นจริง

ในการนำทฤษฎีวิพากษ์มาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เป็นจริง นั้น กาญจนาคาศัยอธิบายถึงต้นกำเนิดของทฤษฎีที่เริ่มต้นมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 หรือรู้จักกันในนามของ ทฤษฎี Marxist หรือทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy) ซึ่งทฤษฎีนี้ได้ผ่านการ ทดสอบโดยการนำมาใช้ในภาคปฏิบัติที่เป็นจริง และมีขนบธรรมเนียมในการวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อพัฒนาปรับปรุงทฤษฎีอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น จากทฤษฎีที่ K.Marx ได้เริ่มต้นวางพื้นฐานเอาไว้ จึงแตกแยกกิ่งก้านสาขาออกเป็นอีกหลายทฤษฎีย่อยๆ โดยอ้างผลการศึกษาของ D.McQuail (1987) ซึ่งได้แบ่งทฤษฎีวิพากษ์ออกเป็น 3 รุ่น (กาญจนาคาศัย, 2541 ข. : หน้า 8) คือ

รุ่นแรก คือทฤษฎี มาร์กซ์ฉบับคลาสสิก

รุ่นสอง ประกอบด้วย 3 ทฤษฎี คือ Political – Economic Media Theory, The Frankfurt School และ Hegemonic Theory of Media โดยมีรายละเอียด คือ

หนึ่ง กลุ่ม Political Economy คือ กลุ่มที่สนใจมิติด้านเศรษฐกิจและการเมืองเป็น หลัก ในกลุ่มนี้ยังแยกเป็น สอง กลุ่มย่อยที่ต่างมุ่งความสนใจไปยังมิติคนละด้านของทฤษฎี เศรษฐศาสตร์การเมือง คือ กลุ่มที่หนึ่ง เป็นกลุ่มที่สนใจ Productive force ได้แก่ กลุ่มที่ให้ความ สนใจกับความเจริญก้าวหน้าของพลังการผลิต ซึ่งอาจจะหมายถึงความเจริญก้าวหน้าของเครื่องมือ เทคโนโลยีหรือคนทำงาน ในกลุ่มนี้มีสำนัก Toronto ที่ให้ความสนใจเรื่องความเจริญก้าวหน้าของ เทคโนโลยีการสื่อสารมากเป็นพิเศษ และมีนักคิดที่เด่นๆ อยู่ 2 ท่าน คือ H.Innis และ L.McLuhan ส่วนกลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มที่สนใจ Relation of Production ได้แก่ กลุ่มที่สนใจเรื่อง ความสัมพันธ์ในการผลิต เช่น ใครเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมปัจจัยการสื่อสาร การจัดแบ่ง ผลประโยชน์กันอย่างไร มีการใช้ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นไปอย่างไร เป็นต้น

สอง กลุ่ม สำนัก Frankfurt เป็นกลุ่มที่ลดความสนใจการวิเคราะห์ด้านเศรษฐกิจ การเมืองลงไปบ้าง เนื่องจากพบว่าปัจจัยดังกล่าวไม่อาจจะอธิบายได้ในกรณีของประเทศเยอรมนี ช่วงนาซีเรืองอำนาจ และหันมาให้ความสนใจกับปัจจัยด้านจิตวิทยา สถาบันสังคม เช่น ครอบครัว สื่อมวลชน มิติด้านสุนทรียะและความเป็นมนุษย์

สาม กลุ่ม Hegemonic Theory มีแนวทางพื้นฐานคล้ายคลึงกับกลุ่มสำนัก Frankfurt คือ ปฏิเสธเรื่องปัจจัยด้านเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดการกระทำของมนุษย์ เนื่องจาก แนวคิดดังกล่าวไม่อาจจะอธิบายได้ในกรณีของประเทศอิตาลี ซึ่งมีอิทธิพลด้านศาสนาและวัฒนธรรม

อันแจ็งแกร่ง A. Gramsci ผู้บุกเบิกทฤษฎีได้เสนอให้เคลื่อนย้ายความสนใจจากการวิเคราะห์โครงสร้างของสังคมมาสู่การปฏิบัติการและเจตจำนงของมนุษย์ โดยเฉพาะปฏิบัติการเล็กๆ น้อยๆ ที่ดำเนินอยู่ในชีวิตประจำวัน Gramsci ได้ผสมผสานหลักการด้านสังคมวิทยา ด้วยการวิเคราะห์กลไกการทำงานแบบต่างๆ ของสังคมที่ทำให้เกิดการครอบงำด้านความพยายามของฝ่ายที่ถูกครอบงำที่ได้ต่อต้านหรือปฏิเสธการครอบงำนั้นในแนวคิดเรื่อง Ideological Struggle

รุ่นสาม Critical Cultural Study

อิทธิพลจากสำนัก Frankfurt และ Gramsci ได้ก่อให้เกิดสำนักคิดใหม่ที่เรียกว่า “สำนักวัฒนธรรมศึกษา (Cultural Studies) ที่มุ่งให้ความสนใจกับมิติด้านวัฒนธรรมอย่างจริงจัง นักทฤษฎีที่เด่นๆ ในกลุ่มนี้ เช่น R. Williams ได้นำเสนอแนวทางวิเคราะห์วัฒนธรรมแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากทั้งแนวคิด Political Economy รุ่นคลาสสิก (ที่ไม่ได้ให้ความสนใจกับมิติวัฒนธรรมเลย เพราะเห็นว่าเป็นเพียงภาพสะท้อนของโครงสร้างเศรษฐกิจ) และในเวลาเดียวกันเป็นการวิเคราะห์วัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากกลุ่มนักมานุษยวิทยารุ่นคลาสสิกที่มองว่า “วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์เคยคิดเคยกระทำกันมา” หรือ “วัฒนธรรมเป็นส่วนที่เป็นนามธรรมของสังคม” เป็นต้น

Williams ได้พัฒนาการวิเคราะห์วัฒนธรรมของทฤษฎีวิพากษ์ให้สอดคล้องกับบริบทสังคมสมัยใหม่ที่มีได้มีปัญหาเรื่องการผลิตไม่เพียงพอ เช่น ในยุคสมัยของ Marx หากแต่มีปัญหาเรื่องการบริโภคสินค้าที่ถูกผลิตออกมาอย่างมากมายให้หมดไปอย่างรวดเร็ว ที่เรียกว่า “สังคมบริโภค” (Consumer Society) ในการแก้ปัญหาเรื่องจะจัดการให้คนบริโภคอย่างมากมายและรวดเร็ว นั้น Williams ได้ใส่ใจเป็นพิเศษกับบทบาทของกลไกทางสังคมบางตัว เช่น สื่อมวลชน ระบบโฆษณา และการดำเนินงานด้านการตลาด

สำหรับทฤษฎีวิพากษ์ที่กาญจนาให้ความสำคัญ นำมาใช้ในการศึกษาสื่อมวลชนคือทฤษฎีในรุ่นที่สองและรุ่นที่สาม ในกลุ่มทฤษฎีวิพากษ์เหล่านี้จะมีหลักการและวิธีการวิเคราะห์บางอย่างที่สืบต่อมาจากทฤษฎีมาร์กซ์ฉบับคลาสสิก แต่ทว่าในเรื่องของจุดเน้นและแง่มุมบางประการ ทฤษฎีย่อยเหล่านี้จะให้คำอธิบายที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ Political-Economic Media Theory จะสนใจมิติด้านเศรษฐกิจการเมืองที่เข้ามามีส่วนกำหนดกระบวนการทำงานของสื่อมวลชน ในขณะที่สำนัก Frankfurt จะลดความสนใจในเรื่องเศรษฐกิจการเมืองลงไปบ้าง โดยเฉพาะจะสนใจการทำงานของสื่อสารมวลชนที่อยู่ในวัฒนธรรมแบบ “Culture Industry”

ส่วนกลุ่ม Hegemonic Theory of Media นั้น ประเด็นหลักที่ศึกษาคือการต่อสู้ด้านความคิดและอุดมการณ์ในสังคมโดยพิจารณาสื่อมวลชนในฐานะกลไกทางอุดมการณ์ซึ่งเป็นสนามของสงครามแย่งชิงพื้นที่ทางอุดมการณ์และวัฒนธรรม พร้อมวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบให้เห็นว่า กลุ่มทฤษฎี Cultural Study (หรือที่เรียกว่า “สำนัก Birmingham”) จะมีทัศนะในทางบวกต่อสถาบันสื่อมวลชนมากขึ้น โดยจะให้ความสนใจกับวิธีการและรูปแบบที่ประชาชนกลุ่มต่างๆ เข้ามาใช้สื่อมวลชนในฐานะเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม แม่ทฤษฎีวิพากษ์จะประกอบด้วยทฤษฎีย่อยๆ หลายทฤษฎี แต่สำนักนี้ก็มิจู่ร่วมด้านแนวคิดและเจตนารมณ์ ซึ่งกาญจนาได้สรุปไว้ ดังนี้

หนึ่ง ในการศึกษาวิจัยค้นหาความจริงนั้น นักวิชาการของสำนักทฤษฎีวิพากษ์จะต้องให้ความสนใจกับหลักปรัชญา วิธีคิด และระบบคุณค่าที่อยู่เบื้องหลังเสมอ ดังนั้น จึงต้องมีการวิเคราะห์ระบบของคุณค่า (Set of Values) ของสิ่งที่กำลังศึกษาอยู่ว่าเป็นอย่างไร และในฐานะนักวิชาการจะต้องตัดสินใจวินิจฉัยเชิงคุณค่า (Value Judgment) ว่าเราเห็นด้วยกับระบบคุณค่าดังกล่าวหรือไม่ เช่น คุณค่าที่ว่า “อำนาจเป็นธรรม ปลาใหญ่กินปลาเล็ก” ในแง่นี้สำนักทฤษฎีวิพากษ์มีจุดยืนที่ตรงข้ามกับ สำนักปฏิฐานนิยม (Positivism) ที่เน้นว่าศาสตร์นั้นจะต้องปราศจากคุณค่า (Value-Free) ซึ่งสำนักทฤษฎีวิพากษ์เห็นว่า “การปราศจากคุณค่า” ก็เป็น “คุณค่าประเภทหนึ่ง” ในกรณีของการศึกษาระบบการสื่อสารตามแนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ คำถามในมิติเชิงจริยธรรม (Ethical Aspect) ของกระบวนการและระบบการสื่อสารจึงจะถูกตั้งขึ้นมา เช่น สื่อมวลชนได้ทำหน้าที่เป็นกลไกสร้างความยุติธรรมในสังคม หรือกลับช่วยเพิ่มขยายความยุติธรรมให้มากขึ้น

สอง เป้าหมายของสำนักคือการปฏิรูประบบคุณค่า เพื่อให้คุณค่าที่สำคัญมีฐานะเป็นหลักในวงการนั้นๆ

สาม วัตถุประสงค์ของการค้นคว้าวิจัยของสำนักนี้ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อการเรียนเท่านั้น หากแต่มีเป้าหมายเพื่อการนำไปใช้แก้ไขปัญหาที่เป็นจริงด้วย โดยยกตัวอย่างที่ H.Marcuse จากสำนัก Frankfurt นิยามทฤษฎีที่คำนึงถึง Practical Context ว่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของทฤษฎี

2.1.6 การศึกษาระบบสื่อสารมวลชนของนักวิชาการตะวันตก²

อุบลรัตน์ ศิริวุธศักดิ์ (2544, เล่มเดียวกัน) ได้รวบรวมแนวคิดของนักทฤษฎีตะวันตกที่สนใจศึกษาระบบสื่อสารมวลชน โดยใช้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองวิพากษ์ไว้ดังนี้

1. กลุ่มศึกษาแบบแผนการผลิตของระบบสื่อสารมวลชน (Political Economic Analysis)

1.1 เซอร์เบิร์ต ชิลเลอร์ (Herbert Schiller)

เซอร์เบิร์ต ชิลเลอร์ (อ้างในอุบลรัตน์, 2544 : หน้า 34) ได้วิเคราะห์โครงสร้างและนโยบายของระบบสื่อสารมวลชนอเมริกัน โดยชี้ให้เห็นว่าระบบสื่อสารมวลชนอเมริกันเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างการผลิตแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา ที่กลุ่มพันธมิตรทหรานักอุตสาหกรรม ร่วมมือกันวิจัยพัฒนาเทคโนโลยีการสื่อสารใหม่ๆ และผลักดันนโยบายเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจแบบตลาดเสรีให้ขยายตัวไปสู่ทั่วทุกมุมโลก การทำให้ระบบการสื่อสารกลายเป็นระบบการค้าตลอดทั้งระบบ ส่งผลให้สหรัฐอเมริกากลายเป็นจักรวรรดิทางสื่อที่มีอิทธิพลครอบงำวัฒนธรรมอื่นๆ ชิลเลอร์วิเคราะห์ว่า การเร่งพัฒนาเทคโนโลยีการสื่อสารและสารสนเทศใหม่ๆ ในช่วงทศวรรษ 1970 เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจที่ช่วยให้ระบบเศรษฐกิจอเมริกันสามารถขยายตัวแสวงหาตลาดใหม่ และเพิ่มขนาดของกำไรมากขึ้นเรื่อยๆ แต่ความพยายามในการธำรงโครงสร้างและวิธีการผลิตทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี กำลังส่งผลให้เกิดวิกฤติหลายด้านท่ามกลางการถดถอยอย่างหนักของภาวะเศรษฐกิจในช่วง 1988-1995 เช่น การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการผลิตเข้ามาทดแทนแรงงานเพื่อเพิ่มผลผลิต ทำให้เกิดภาวะคนว่างงานสูงขึ้น การพ่ายแพ้ในการแข่งขันกับประเทศอื่นๆ ในการพัฒนาเทคโนโลยีสมัยใหม่ๆ การแปรรูปกิจการและบริการภาคสาธารณะให้เป็นกิจการเอกชน ทำให้ประชาชนต้องสูญเสียประโยชน์จากกิจการและบริการของภาคสาธารณะที่เคยได้รับ ในอีกด้านรัฐและสื่อสารมวลชนก็ใช้วิธีการโฆษณาชวนเชื่อสนับสนุนการกวาดล้างให้ชาวอเมริกันเชื่อว่าเทคโนโลยีสารสนเทศและสังคมข่าวสารข้อมูลเป็นทางออกของวิกฤติทั้งปวงที่สังคมอเมริกันกำลังประสบอยู่ และจากการที่

² การศึกษาของนักวิชาการตะวันตกที่ได้นำเสนอในที่นี้ เป็นผลการศึกษาและรวบรวมของ อุบลรัตน์ ศิริวุธศักดิ์ ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นการศึกษาที่เป็นระบบและมีรายละเอียดครบถ้วน เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาระบบสื่อสารมวลชนเป็นอย่างมาก เพื่อความสะดวกสำหรับผู้ที่ไม่สามารถค้นหาด้านฉบับเดิม ผู้ศึกษาจึงนำรายละเอียดมาเสนอไว้อีกครั้งหนึ่ง

สี่) เส้นทางในการแก้ปัญหาของสำนักนี้ จะนำเสนอวิธีการแก้ไขแบบส่วนรวม (collective) มิใช่ทางออกของแต่ละบุคคล (individual)

ที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งก็คือ การศึกษาของกาญจนายังได้โต้แย้งเชิงเปรียบเทียบระหว่างทฤษฎีวิพากษ์กับสำนักคิดอื่น โดยเฉพาะสำนักคิดกระแสหลักในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสังคมไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

ประการแรก หน้าที่บทบาทของสื่อมวลชนที่มีต่อสังคม เนื่องจากทฤษฎีกระแสหลัก เช่น ทฤษฎี Functionalism มีสมมติฐานต่อสังคมว่า สังคมนั้นจะมีเสถียรภาพ (Stability) และความสมดุล (Equilibrium) เป็นหลัก และจะมีบางช่วงขณะเท่านั้นที่อาจจะเกิดความขัดแย้งขึ้นมา แต่ในท้ายที่สุดแล้วก็จะกลับเข้าสู่ภาวะสมดุลเอง เมื่อที่ส่นะต่อสังคมมีดังนี้ สื่อมวลชนในฐานะกลไกตัวหนึ่งของสังคม ก็ย่อมถูกกำหนดหน้าที่ให้ช่วยสร้างสรรค์และธำรงรักษาเสถียรภาพและความสมดุลของสังคมให้คงอยู่ต่อไป

ในประเด็นดังกล่าวนี้ สำนักทฤษฎีวิพากษ์มีสมมติฐานที่ตรงข้ามกับทฤษฎีกระแสหลัก เนื่องจากมองเห็นว่าสังคมนั้นประกอบขึ้นด้วยคนกลุ่มต่างๆ ชนชั้นต่างๆ ที่ล้วนมีความขัดแย้ง (Conflict & Contradiction) เป็นด้านหลัก ดังนั้น คนแต่ละกลุ่มก็จะพยายามใช้กลไกทุกอย่างของสังคม รวมทั้งสื่อมวลชนเพื่อจัดการกับความขัดแย้งดังกล่าวเพื่อให้ผลลัพธ์สุดท้ายออกมาเป็นประโยชน์แก่กลุ่มหรือชนชั้นของตนให้มากที่สุด

ประการที่สอง สำหรับทัศนคติที่มีต่อสื่อมวลชน ทฤษฎีกระแสหลัก เช่น Functionalism จะมองว่าสื่อมวลชนจะมีพลังอำนาจในการทำหน้าที่ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการสอดส่องตรวจตรา การให้การศึกษา การสืบทอดวัฒนธรรม การเป็น “ค้อนและทั่ง” ดอกสายสัมพันธ์ทางสังคมให้แก่บุคคล กล่าวโดยสรุปก็คือ สื่อมวลชนนั้นมีพลังและมีอิสรเสรีภาพในการทำงานที่จะกำหนดโฉมหน้าและทิศทางของสังคมอย่างมาก แต่ในทางตรงกันข้าม ทฤษฎีวิพากษ์กลับมองเห็นว่า ลำพังตัวสื่อมวลชนเองไม่สามารถจะมีอิสรเสรีภาพในการทำงานได้มากมายนัก ทั้งนี้เพราะสื่อต้องทำงานอยู่ภายใต้กรอบและแรงผลักดันจากกลุ่มพลังต่างๆ ในสังคม ด้วยเหตุนี้แนวคิดเรื่องพลังอำนาจของสื่อจึงเป็นเพียงภาพลวงตา

ประการที่สาม ภาพลักษณ์ของสื่อมวลชน สืบเนื่องมาจากแนวคิดในประการที่สอง ทำให้ทฤษฎีกระแสหลักได้สร้างภาพลักษณ์ของสื่อมวลชนขึ้นมาในลักษณะของ “พระเอกจี่ม้าขาว” ที่มาช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าว ทางสังคม นับตั้งแต่ปัญหาความล้าสมัยทางการเมือง

ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และเรื่อยไปจนถึงปัญหาสุขภาพจิต การจราจร การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และเอกลักษณ์ของชาติ ฯลฯ สื่อมวลชนซึ่งมีภาพเป็นพระเอกจึงมักจะทำหน้าที่ในทางที่ดี ที่เป็นคุณประโยชน์ และสร้างสรรค์เป็นส่วนใหญ่

สำหรับมุมมองของทฤษฎีวิพากษ์ ส่วนใหญ่จะพิจารณาฐานะของสื่อมวลชนในแง่กลไกทางสังคมชนิดหนึ่ง และจากบทสรุปของปรมาจารย์ด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง คือ K. Marx ที่กล่าวว่า “ชนชั้นใดมีอำนาจในการครอบครองปัจจัยในการผลิตวัตถุ ก็ย่อมมีอำนาจในการควบคุมปัจจัยในการผลิตความคิดของสังคมไปด้วย” ดังนั้น สื่อมวลชนในฐานะปัจจัยการผลิตความคิดอย่างหนึ่งของสังคม จึงมักจะตกเป็นเครื่องมือให้กลุ่มผู้ปกครอง กลุ่มเจ้าของทุน หรือกลุ่มที่ได้เปรียบ มีอภิสิทธิ์และมีอำนาจในสังคม นำเอาไปใช้จัดการกับคนกลุ่มอื่นๆ มากกว่าภาพลักษณ์ของสื่อมวลชนจึงมักจะออกมาเป็น “ผู้ช่วยผู้ร้าย” หรือมีเจตนาที่อาจจะกลายเป็น “ผู้ร้าย” ไปเสียเอง อย่างไรก็ตาม ในชั้นหลังก็มีทฤษฎีวิพากษ์บางกลุ่ม เช่น Critical Cultural Theories ได้แตกแถวออกไปในประเด็นนี้ ด้วยการหันกลับมามองสื่อมวลชนด้วยสายตาที่เป็นมิตรมากกว่านักทฤษฎีวิพากษ์รุ่นบรรพบุรุษ

3. กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2544) จัดเป็นนักวิชาการระดับแถวหน้าอีกคนหนึ่งที่ใช้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองมาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ระบบสื่อสารมวลชนของไทย กนกศักดิ์ได้อธิบายถึงกรอบแนวคิด “เศรษฐศาสตร์การเมืองของสื่อสารมวลชน” ว่ามีลักษณะที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ มีรากฐานสัมพันธ์กับเศรษฐศาสตร์การเมืองมาร์กซ์ซิสต์ ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสังคม (social relations) ในทุกๆ ด้าน อันได้แก่ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง โครงสร้างอำนาจ ทั้งนี้ ในฐานะที่เป็นตัวสร้างหรือผลิต (production) กระจายหรือจำหน่ายจ่ายแจก (distribution) ตลอดจนการบริโภค (consumption) สินค้าและบริการทั้งที่เป็นสิ่งของ (material product) และส่วนที่เป็นความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ต่างๆ (non-material product หรือ mental product)

กนกศักดิ์ เห็นว่าในการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองของสื่อสารมวลชนนั้น จะต้องพิจารณาว่า สื่อสารมวลชนมีลักษณะเป็นสินค้าเช่นเดียวกับสินค้าอื่นๆ ในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ดังจะเห็นได้จากธุรกิจสื่อสารมวลชนทุกประเภท ซึ่งต่างก็หวังผลกำไรสูงสุด ต้องมีการลงทุนในการผลิต ผลประโยชน์อันมหาศาลในธุรกิจ ตลอดจนสภาพการแข่งขันกันอย่างรุนแรงนั้นทำให้

เจ้าของธุรกิจสื่อสารมวลชนไม่เพียงแต่ใช้อำนาจทางเศรษฐกิจที่ตัวเองมีอยู่เท่านั้น ในบางครั้งหรือหลายครั้งก็ต้องใช้อำนาจทางการเมืองหรืออำนาจรัฐด้วย เพราะอาจมีผลประโยชน์ทับซ้อนกันระหว่างผลประโยชน์ทางธุรกิจกับ “ความเป็นกลาง” ของสื่อ ซึ่งในที่สุด ทุกก็เป็นปัจจัยชี้ขาด

ในการวิเคราะห์ตามกรอบแนวคิด “เศรษฐศาสตร์การเมืองของสื่อสารมวลชน” กนกศักดิ์ ได้ให้ความสำคัญกับ 3 กระบวนการหลัก คือ

1. กระบวนการทำให้เป็นสินค้า (commoditization) เป็นกระบวนการที่เปลี่ยนแปลงสิ่งของที่มีมูลค่าในการใช้สอย (use-value) ไปสู่สิ่งของใหม่ที่มีมูลค่าในการแลกเปลี่ยน (exchange-value) ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของการผลิตในระบบทุนนิยม เพื่อไปสู่การสร้างมูลค่าส่วนเกิน (surplus-value) สำหรับการสะสมทุน

2 การขยายขอบเขตเชิงสถาบันของธุรกิจสื่อสารมวลชนภายใต้กรอบของกาลเทศะ และบริบททางสังคม (specialization) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายขนาด (size) ของธุรกิจไปควบคุมกิจการประเภทเดียวกัน (horizontal integration) ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้ด้วยการวัดการกระจุกตัว (concentration) หรือการผนวกกิจการ (conglomerate) ข้ามสื่อ (cross media ownership) กระบวนการทั้งหมดนี้เท่ากับเป็นการเพิ่มอำนาจของธุรกิจสื่อสารมวลชน เพราะอย่างน้อยที่สุดทำให้ได้เปรียบคู่แข่งในแง่ที่สามารถลดต้นทุนในการผลิต และการเข้าถึงตลาด และอาจจบลงด้วยการมีอำนาจเหนือตลาดได้ในท้ายที่สุด

3. โครงสร้างและการผลิตซ้ำ โครงสร้าง (structuration) เป็นแนวคิดที่ประสานความขัดแย้งระหว่างโครงสร้าง (structure) ที่มนุษย์สร้างขึ้นกับตัวมนุษย์ที่เป็นผู้กระทำทางสังคม (agency) เพื่อให้โครงสร้างดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลงต่อไป ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนในการครอบงำความคิดในสังคม (hegemony) ด้วยอุตสาหกรรมสื่อที่เข้ามาในรูปแบบของสินค้าวัฒนธรรม (cultural products) กระจายหรือจำหน่ายแจก (distribution) ตลอดจนการบริโภค (consumption) สินค้าและบริการทั้งที่เป็นสิ่งของ (material product) และส่วนที่เป็นความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ต่างๆ (non-material product หรือ mental product)

กนกศักดิ์ เห็นว่าในการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองของสื่อสารมวลชนนั้นจะต้องพิจารณาว่าสื่อสารมวลชนมีลักษณะเป็นสินค้าเช่นเดียวกันกับสินค้าอื่นๆ ในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ดังจะเห็นได้จากธุรกิจสื่อสารมวลชนทุกประเภท

ภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชนที่มีบริษัทข้ามชาติยักษ์ใหญ่ด้านสื่อสารมวลชนเป็นหัวหอกเปิดแนวรุก โดยอาศัยการขยายตลาดสินค้าสื่อสารมวลชนและสารสนเทศ ไปทั่วโลก

นอกจากจะอธิบายปรากฏการณ์ของการผูกขาดในธุรกิจสื่อสารมวลชนในสังคมอุตสาหกรรมหรือกำลังพัฒนาเป็นอุตสาหกรรม ภายใต้ระบบเศรษฐกิจโลกแล้ว ซิลเลอร์ยังได้พยายามเชื่อมโยงให้เห็นผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสิทธิเสรีภาพของภาคประชาชนว่าในระบบที่ข้อมูลข่าวสารและวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า ผู้ที่มีสิทธิเสรีภาพในการแสดงออกทางความคิดเห็นมากกว่าคนกลุ่มอื่นทั้งหมดในสังคมคือ กลุ่มบริษัทสื่อข้ามชาติและธุรกิจเอกชนด้านสื่อ เพราะกลุ่มผู้ผลิตและกระจายสื่อได้ทำหน้าที่แปรรูปอารมณ์ความรู้สึก ความคิด ออกมาเป็นภาษาสื่อในรูปแบบต่างๆ และนำมาขายเป็นสินค้า สิ่งที่เคยเป็นภาษาวัฒนธรรมของสาธารณชนจึงแปรเปลี่ยนไปเป็นภาษาและวัฒนธรรมของบริษัทเอกชน และยิ่งไปกว่านั้น ข้อมูลข่าวสารสาธารณะต่างๆ และระบบการศึกษาที่ถือว่าเป็นบริการภาคสาธารณะก็จะถูกแปรรูปเป็นธุรกิจเอกชน ซึ่งย่อมจะส่งผลกระทบต่อเรื่องความเท่าเทียมกันของปัจเจกบุคคลในการได้รับ/เข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ความรู้ อันเป็นปัจจัยพื้นฐานของการดำรงชีวิตในสมัยปัจจุบัน และก็จะรวมไปถึงการบั่นทอนระบอบประชาธิปไตยให้อ่อนแอลงไป เพราะอำนาจอธิปไตยกลายเป็นของบริษัทเอกชนมากกว่าของปัจเจกบุคคลที่เป็นพลเมือง

กล่าวโดยสรุป ซิลเลอร์เชื่อว่าระบบสื่อสารมวลชนและสารสนเทศของสหรัฐอเมริกาเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการช่วยสำรวจระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเสรีเอาไว้ โดยด้านหนึ่งผลิตสินค้าที่นำรายได้มาสู่บริษัทอเมริกันขนาดใหญ่ และอีกด้านหนึ่งอาศัยเนื้อหาสาระและรูปแบบของสินค้าสื่อในการถ่ายทอดอุดมการณ์และค่านิยมแบบอเมริกัน เพื่อสร้างค่านิยมให้ผู้บริโภคซื้อสินค้าแบบอเมริกันต่อไปไม่รู้จบ การครอบงำทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ระหว่างประเทศจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ภายใต้โครงสร้างของระบบการผลิตของทุนนิยมโลก ขณะเดียวกัน สื่อสารมวลชนอเมริกันก็ทำหน้าที่ภายในสังคมอเมริกัน ด้วยการชักชวนให้ชาวอเมริกันเชื่อว่าเทคโนโลยีสารสนเทศต่างๆ จะเป็นวิเศษที่ช่วยกอบกู้สภาพทางเศรษฐกิจให้ฟื้นคืนมาได้ดังเดิม แต่ซิลเลอร์เห็นว่าแท้จริงแล้วเป็นคำโฆษณาชวนเชื่อของภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชน เป็นเพียงคำพูดที่สร้างภาพลวงตาที่ไม่อาจเป็นจริงได้

1.2 นิโคลัส การ์นแฮม (Nicholas Garnham)

นิโคลัส การ์นแฮม (อุบลรัตน์, เล่มเดียวกัน : หน้า 37) ได้เสนอแนวการวิเคราะห์หลัก โดยชี้ให้เห็นว่า การจะอธิบายระบบสื่อสารมวลชนว่าเป็นเครื่องมือทางอุดมการณ์ของรัฐตามที่อัลทูแซร์ (Althusser, 1971) เสนอว่าโครงสร้างส่วนบน (superstructure) สำคัญมากกว่าโครงสร้างทางเศรษฐกิจ (economic base) ของระบบการผลิตนั้น แท้จริงแล้วกระบวนการทำงานของนักสื่อสารมวลชนมีความเป็นอิสระระดับหนึ่ง (relative autonomy) การที่สถาบันสื่อสารมวลชนจะผลิตหรือไม่ผลิตผลงานใดออกมา ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจขององค์กร แต่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางอุดมการณ์และทางการเมืองในแต่ละห้วงประวัติศาสตร์

การ์นแฮมจึงเสนอว่า สภาพของสังคมทุนนิยมผูกขาด เช่น สังคมตะวันตก ระบบการเมืองและวัฒนธรรมที่เป็นโครงสร้างส่วนบนถูกทำให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบอุตสาหกรรมไปจนหมดสิ้น ในที่สุด เส้นแบ่งระหว่างฐานทางเศรษฐกิจ และโครงสร้างส่วนบนก็เลือนหายไป โครงสร้างส่วนบนยุบเข้ามาสู่ส่วนของโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งตรงกันข้ามกับการวิเคราะห์ของอัลทูแซร์ที่เห็นว่า โครงสร้างส่วนบนจะสามารถดำรงความเป็นอิสระไว้ได้ระดับหนึ่ง

จากข้อเสนอของการ์นแฮม การวิเคราะห์สถานะทางวัตถุของกระบวนการผลิตวัฒนธรรมทางทฤษฎีและทางประวัติศาสตร์ จึงต้องพิจารณาใน 2 ด้าน คือ

หนึ่ง มองระบบสื่อสารมวลชนเป็นหน่วยทางเศรษฐกิจ มีบทบาทโดยตรงในการเป็นผู้ผลิตมูลค่าส่วนเกิน ผ่านกระบวนการผลิตและแลกเปลี่ยนสินค้าสื่อประเภทต่างๆ

สอง มองระบบสื่อสารมวลชนเป็นหน่วยทางเศรษฐกิจ ที่มีบทบาททางอ้อมในการผลิตมูลค่าส่วนเกินให้แก่ภาคการผลิตอื่นๆ ในระบบเศรษฐกิจ โดยการผ่านรูปแบบการโฆษณาสินค้า

อย่างไรก็ดี การวิเคราะห์กระบวนการผลิตสื่อในมิติทางเศรษฐศาสตร์ว่าเป็นการผลิตสินค้าข่าวสารและวัฒนธรรม มีปัญหาที่ยากแก่การวิเคราะห์อยู่มาก เพราะเป็นสินค้าประเภทสินค้าความคิดและวัฒนธรรม ไม่ใช่วัตถุสิ่งของเช่นสินค้าประเภทอื่นๆ ทั่วไป นอกจากนี้ ยังเป็นสินค้าสาธารณะ ทั้งสองข้อนี้ทำให้สินค้าสื่อเป็นสินค้าที่ใช้ประโยชน์ได้อย่างไม่จำกัด คือแม้ใช้ไปครั้งหนึ่งแล้วก็ไม่ได้เสียหายหรือหมดไป เช่นหนังสือหรือเทปที่สามารถ

อ่านหรือฟังได้หลายๆ เทียบ และยังให้คนอื่นยืมไปใช้ต่อได้อีก การตั้งราคาซื้อขายจึงทำได้ยาก และไม่สามารถสะท้อนประโยชน์ที่แท้จริงของสินค้าได้ครบถ้วน

การที่ด้านหนึ่งระบบสื่อสารมวลชนเป็นหน่วยทางเศรษฐกิจและมีกระบวนการผลิตแบบอุตสาหกรรม กับอีกด้านหนึ่งระบบสื่อผลิตสินค้าที่มีลักษณะเป็นสินค้า ความคิดและวัฒนธรรมที่เป็นสินค้าสาธารณะ หรืออาจเรียกรวมๆ ว่า “สินค้าวัฒนธรรม” ทำให้การวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองทวีความซับซ้อนยิ่งขึ้น เพราะเป็นสองด้านที่มีความขัดแย้งอยู่ในตัวเอง ประเด็นที่ต้องนำมาพิจารณาเพื่อศึกษาวิเคราะห์สำหรับการอธิบายว่าทำไมระบบสื่อสารมวลชนจึงผลิตสินค้าวัฒนธรรมประเภทใดประเภทหนึ่งออกมา และมีวิธีการผลิตและวิธีการกระจายอย่างไร ก็คือการทำความเข้าใจกับเรื่องแบบแผนของการแสวงหากำไรส่วนเกิน และแบบแผนของการกระจายสินค้า ซึ่งต้องพิจารณาประเด็นต่างๆ ดังนี้

หนึ่ง เรื่องลิขสิทธิ์ (copy right) เป็นวิธีการทำให้ข่าวสารและวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้าโดยการเน้นความเป็นหนึ่งหรือเอกลักษณ์ (uniqueness) ของผู้ศึกษาหรือศิลปิน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การทำให้ตัวผู้ศึกษาหรือศิลปินกลายเป็นสินค้าไป แต่ก็ต้องควบคุมไม่ให้สินค้านี้มีมากจนล้นตลาด เพราะมีเช่นนั้นสินค้านี้ราคาจะตก แต่ถ้าทำให้สินค้านี้หายากเกินไปก็จะเกิดมีตลาดมืดทำสินค้าปลอมหรือเลียนแบบออกมาจำหน่าย

สอง เรื่องการควบคุมการซื้อขายสินค้าวัฒนธรรม เช่น ระบบการซื้อตัวภาพยนตร์ที่หน้าโรง หรือการจัดจำหน่ายหนังสือ หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ทางสายส่งเพื่อควบคุมราคาสินค้าให้อยู่ในระดับที่ต้องการ แต่ก็ประสบปัญหา เมื่อมีสื่อประเภทใหม่เข้ามาเป็นคู่แข่ง เช่น ภาพยนตร์เสียตลาดให้แก่โทรทัศน์ แต่แม้ว่าโทรทัศน์จะมีประสิทธิภาพในการผลิตและกระจายสินค้าได้ดี และยังสามารถแข่งขันได้ด้วย ก็ต้องประสบปัญหาใหม่อีกในเรื่องการซื้อขายสินค้า ณ จุดที่เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้า นั่นคือโทรทัศน์เปิดให้ผู้ชมดูโทรทัศน์ได้โดยไม่คิดเงิน แต่ก็ได้ใช้วิธีแก้ปัญหาด้วยการนำโฆษณาเข้ามาอุดหนุนการผลิตและเพิ่มกำไรแทนระบบการตั้งราคาซื้อขายเช่นสินค้าทั่วไป ซึ่งกลายมาเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในระบบโทรทัศน์แบบ Free-to-air ในช่วง 40 ปีแรกของสื่อที่ยังไม่มีการใช้ระบบสมาชิกแบบโทรทัศน์เคเบิล ยกเว้นในประเทศที่เก็บค่าธรรมเนียมเครื่องรับ เช่น อังกฤษ และญี่ปุ่น

สาม เรื่องการทำให้สินค้าล้าสมัยในตัวเอง เช่น หนังสือพิมพ์รายวัน ที่นำเสนอข่าวสารซึ่งจะหมดคุณค่าไปภายในเวลาเพียง 12-24 ชั่วโมง ทำให้ผู้รับต้องบริโภคสินค้าใหม่อยู่เรื่อยๆ ไม่รู้จบสิ้น แต่การเล่นกับข้อจำกัดด้านเวลา ก็มีปัญหาในด้านการบริโภค คือตัวผู้บริโภคเองก็มีเวลาในการบริโภคอย่างจำกัด เช่น จะอ่านหนังสือพิมพ์ได้วันละไม่กี่นาที หรือไม่เกิน 1-2 ชั่วโมง เป็นต้น ผู้รับไม่อาจรับต่อเรื่องจนหมดอายุของสินค้าในวันนั้นๆ ได้

สี่ การสร้าง การบรรจุหีบห่อ และการขายผู้รับให้แก่ผู้โฆษณาสินค้า (advertisers) ซึ่งซ่อนอยู่ภายในกระบวนการสร้าง บรรจุหีบห่อ และขายสินค้าวัฒนธรรมให้แก่ผู้บริโภคอีกชั้นหนึ่ง

ห้า แบบอุปถัมภ์ของรัฐ (State patronage) การที่สินค้าวัฒนธรรมมีบทบาทในด้านการเรียนรู้ทางสังคม ทำให้รัฐเข้ามาส่งเสริมหรืออุดหนุนการผลิตในทางใดทางหนึ่งมาตั้งแต่ยุคอดีต เช่น การอุปถัมภ์ศิลปินของพระมหากษัตริย์ ขุนนาง และสถาบันศาสนา หรือการที่รัฐบาลและพรรคการเมืองให้การสนับสนุนแก่หนังสือพิมพ์ในระยะแรกๆ โดยการสร้างระบบห้องสมุดสาธารณะ และการศึกษาพื้นฐานแก่ประชาชน

ด้วยลักษณะเฉพาะของรูปแบบสินค้าในกระบวนการผลิตวัฒนธรรมทำให้การผลิตมีปัญหาดังกล่าว และนำไปสู่แรงกดดันที่จะพึ่งการสนับสนุนจากการโฆษณาหรือจากรัฐ ข้อที่น่าศึกษาค้นคว้าต่อไป คือว่าการแทรกแซงของฝ่ายโฆษณา หรือของภาครัฐจะมีประโยชน์ต่อระบบทุนนิยมมากกว่ากัน และผลกระทบของการแทรกแซงที่มีต่อกระบวนการผลิตสินค้าวัฒนธรรมจะมีลักษณะอย่างไรบ้าง

ข้อเสนอทางทฤษฎีของนิโคลัส การ์นแฮม ในการพิจารณา ระบบสื่อสารมวลชนเป็นหน่วยผลิตทางเศรษฐกิจ ซึ่งช่วยสร้างมูลค่าส่วนเกินแก่ระบบทุนนิยมโดยตรงและสร้างมูลค่าส่วนเกินแก่การผลิตสินค้าในภาคอื่นๆ โดยอาศัยการโฆษณาสินค้า เป็นข้อเสนอเบื้องต้นที่เน้นให้เห็นว่าการวิเคราะห์ต้องเริ่มจากโครงสร้างเศรษฐกิจ (economic base) และการ์นแฮมได้ชี้ต่อไปว่า ในระบบทุนนิยมผูกขาดโครงสร้างส่วนบน ได้แก่ ระบบการเมือง กฎหมาย การศึกษา และวัฒนธรรมได้ถูกทำให้กลายเป็นอุตสาหกรรมไปหมดแล้ว

การจะอธิบายว่าสินค้าวัฒนธรรมมีเนื้อหาอุดมการณ์อะไรในการดำรงความไม่เป็นธรรมในสังคมระบบทุนนิยมเอาไว้ การ์นแฮมเสนอว่า ต้องศึกษาประเด็น

หลักๆ ของระบบการผลิตสินค้าวัฒนธรรม (production) การกระจาย (distribution) และการบริโภค (consumption) โดยเฉพาะอิทธิพลของระบบทุน (ผ่านเจ้าของสินค้าและบริษัทโฆษณา) ฝ่ายหนึ่ง และอิทธิพลของรัฐอีกฝ่ายหนึ่งที่มีต่อกระบวนการผลิต การกระจาย และบริโภคของผู้รับสื่อ ซึ่งความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสองฝ่ายนี้ที่มีต่อระบบสื่อสารมวลชนนำไปสู่คำอธิบายในทางเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าสินค้าวัฒนธรรมลักษณะใดบ้างที่ถูกผลิตออกมาและผลิตภายใต้เงื่อนไขอะไร การวิเคราะห์วัฒนธรรม (culture analysis) แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองตามข้อเสนอของการ์นแฮมนั้น ต้องไม่ลืมว่าข่าวสารและวัฒนธรรมเป็นเรื่องของการผลิตความคิดที่ถ่ายทอดความเชื่อ อุดมการณ์ต่างๆ ของกลุ่มคนหรือชนชั้นในสังคม เมื่อข่าวสารและวัฒนธรรมมีลักษณะเฉพาะเจาะจงเป็นพิเศษของตนเองเช่นนี้ จึงจำเป็นต้องพิจารณาศึกษาแบบแผนของการแสวงหากำไรส่วนเกินและการกระจายสินค้าที่แตกต่างไปจากสินค้าประเภทอื่นๆ รวมทั้งวิธีการที่ถูกทำให้เป็นสินค้าอุตสาหกรรมเต็มรูปแบบ การวิเคราะห์อุดมการณ์ที่ถูกบรรจุหีบห่อมาพร้อมกับสินค้าวัฒนธรรมเหล่านี้จึงจะกระทำได้อย่างใกล้เคียงกับความเป็นจริง และไม่เลื่อนลอย

ในเรื่องที่เกี่ยวกับผลกระทบที่เกิดจากการผลิตข้อมูลข่าวสารและวัฒนธรรมแบบสินค้าอุตสาหกรรม การ์นแฮมได้วิเคราะห์ไว้ในแนวที่ใกล้เคียงกับซิลเลอร์ คือมองว่าสถาบันสื่อสารมวลชนอันเป็นสถาบันที่พลเมืองของสังคมหนึ่งร่วมกันสร้าง (construct) กระจาย (distribute) และรับ (consume) สิ่งที่เป็นการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ (symbolic forms) กำลังเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้ง การ์นแฮมได้ยกตัวอย่างกรณีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของระบบโทรทัศน์ในประเทศอังกฤษเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่า เวทีของการสื่อสารสาธารณะ กำลังจะหดหายไปเรื่อยๆ และถูกแทนที่ด้วยวิธีการและรูปแบบการรับสื่อของธุรกิจเอกชน และจำกัดการรับไว้ในขอบเขตของเรื่องบันเทิงส่วนตั้มากกว่าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์สาธารณะ และด้วยการปฏิรูปนโยบายของรัฐบาลพรรคคอนเซอร์เวทิฟ ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1980 ที่ให้การสนับสนุนการผลิตของสื่อภาคธุรกิจเอกชนมากกว่าของภาคสาธารณะ ซึ่งได้ก่อให้เกิดช่องว่างของการสื่อสารของคนในสังคมอย่างมาก มีกลุ่มที่ร่ำรวยทางข้อมูลข่าวสาร และกลุ่มที่ยากจนทางข้อมูลข่าวสารเกิดขึ้น กลุ่มที่ร่ำรวยจะได้รับการด้านข้อมูลข่าวสารที่มีราคาแพงและผลิตขึ้นเพื่อคนกลุ่มนี้ โดยเฉพาะ ส่วนกลุ่มที่ยากจนจะได้รับข่าวสารและสื่อบันเทิงที่ผลิตด้วยต้นทุนต่ำ มีรูปแบบและเนื้อหาใกล้เคียงกันสำหรับกลุ่มผู้รับขนาดใหญ่ นอกจากนี้ ยังมีการปรับทิศทางของการผลิตสื่อที่

มุ่งสู่ตลาดระหว่างประเทศ เช่น สื่อภาพยนตร์วิดีโอ และวิดีโอเนื้อหาอื่นๆ สื่อเคเบิล และสื่อโทรทัศน์ผ่านดาวเทียม ที่ระบบตลาดเสรีโดยบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่เป็นผู้กุมอำนาจการผลิตไว้ การปรับนโยบายให้ระบบสื่อสารและสื่อสารมวลชนเปิดเสรี การที่ภาคธุรกิจเอกชนเข้ามาให้การสนับสนุนเรื่องศิลปวัฒนธรรม การละเล่น และการบันเทิงต่างๆ ในขณะที่เงินอุดหนุนด้านการศึกษา การวิจัยห้องสมุด และการแสดงทางวัฒนธรรมต่างๆ จากเงินงบประมาณภาครัฐถูกตัดลดลงเรื่อยๆ บริการเกี่ยวกับข้อมูลข่าวสารที่ดั่งอาศัยเทคโนโลยีใหม่ๆ เป็นบริการที่ถูกจัดเข้าสู่ระบบการค้าไปหมด เช่น การค้นเอกสารจากฐานข้อมูลคอมพิวเตอร์ในห้องสมุดสาธารณะ ผู้ค้นต้องจ่ายค่าค้นและค่าพิมพ์เอกสารรายชื่อ เป็นต้น

ตัวอย่างดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงกำลังมุ่งไปสู่การให้นิยามการสื่อสารที่เคยเป็น “การแลกเปลี่ยนทางสัญลักษณ์ของสาธารณชนเพื่อประโยชน์สาธารณะ” ไปเป็น “การแลกเปลี่ยนสินค้าสัญลักษณ์ของระบบธุรกิจเอกชนหรือระบบตลาดเสรี เพื่อประโยชน์ส่วนตัว” ซึ่งการันแถมเชื่อว่าจะมีผลกระทบในระยะยาวต่อกระบวนการประชาธิปไตยของสังคมตะวันตกอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

1.3 เกรแฮม เมอร์ด็อก และ ปีเตอร์ โกลดิง (Graham Murdock & Peter Golding)

เกรแฮม เมอร์ด็อก และ ปีเตอร์ โกลดิง (อุบลรัตน์, เล่มเดียวกัน : หน้า 44) ได้ชี้ให้เห็นข้อแตกต่างที่สำคัญระหว่างนักเศรษฐศาสตร์ และนักเศรษฐศาสตร์การเมืองวิพากษ์ 4 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง เศรษฐศาสตร์การเมืองวิพากษ์ใช้วิธีการศึกษาแบบองค์รวม ประการที่สอง เศรษฐศาสตร์การเมืองวิพากษ์ใช้วิธีการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ ประการที่สาม เศรษฐศาสตร์การเมืองวิพากษ์ให้ความสนใจกับดุลยภาพระหว่างระบบธุรกิจทุนนิยมและบทบาทของนโยบายสาธารณะ และประการสุดท้าย เศรษฐศาสตร์การเมืองวิพากษ์ ไม่ได้มองแค่ประสิทธิภาพในทางเทคนิคของระบบ แต่ให้ความสำคัญกับผลกระทบของการจัดสรรทรัพยากรของระบบ โดยตั้งคำถามเชิงศีลธรรมในเรื่องความเป็นธรรมชาติ ความเท่าเทียมกัน ความดีงาม และประโยชน์ร่วมกันของส่วนรวม

ในการศึกษาแบบแผนการผลิตของระบบสื่อสารมวลชน เกรแฮม เมอร์ด็อก และ ปีเตอร์ โกลดิง เริ่มต้นข้อเสนอทางทฤษฎีจากแนวคิดวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์ พวกเขาเชื่อว่าแบบแผนของการสื่อสารและการแสดงออกทางวัฒนธรรมถูกกำหนดโดยโครงสร้างของความสัมพันธ์ทางการผลิต และได้จำแนกประเด็นการศึกษา วิเคราะห์ไว้เป็น 3 ส่วนใหญ่ๆ คือ

หนึ่ง เรื่องความเป็นเจ้าของสื่อหรือปัจจัยการผลิต (ownership) ผู้ที่ควบคุมเรื่องการผลิตและการกระจายความคิดในสังคมใดสังคมหนึ่ง เป็นคนกลุ่มเดียวกัน (หรือชนชั้นเดียวกัน) กับนายทุนที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตสินค้าอื่นๆ ในสังคม

สอง เรื่องการกระจายหรือเผยแพร่ความคิดกระแสหลัก (distribution of ideas) ความคิดเห็นและวิธีการมองโลกของนายทุนที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและกิจการสื่อ จะได้รับการเผยแพร่มากกว่าความคิดเห็นและวิธีมองโลกของคนกลุ่มอื่นๆ ในที่สุดก็กลายเป็นความคิดกระแสหลักหรือบรรทัดฐานของสังคมที่ครอบงำคนระดับล่างไว้

สาม เรื่องอุดมการณ์ซึ่งรักษาความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นธรรมทางสังคมไว้ ความคิดกระแสหลักที่ได้รับการถ่ายทอดซ้ำแล้วซ้ำเล่า คือตัวการสำคัญที่ธำรงรักษาความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจและสังคมไว้ โครงสร้างของสังคมที่วันนี้ทำให้คนรวยมีโอกาสรวยขึ้น และคนจนก็ยิ่งจนลง

เมื่อพิจารณาในแง่ของการวิเคราะห์กระบวนการและโครงสร้างของระบบสื่อสารมวลชน เมอร์ด็อกและโกลดิง เห็นว่าจำเป็นต้องศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างนักธุรกิจสื่อสารมวลชนกับชนชั้นนายทุน และระหว่างความเป็นเจ้าของสื่อและอำนาจในการควบคุม กระบวนการผลิตสื่อในอุตสาหกรรมสื่อสารมวลชน นอกจากนี้ ยังต้องวิเคราะห์กระบวนการผลิตที่นำเอาอุดมการณ์กระแสหลักมาแปรรูปเป็นสินค้าวัฒนธรรม และศึกษาพลวัตของกลุ่มผู้รับสื่อว่ามีลักษณะเช่นไร ขอมรับหรือต่อต้านอุดมการณ์กระแสหลักอย่างไร

ในเรื่องการวิเคราะห์ความเป็นเจ้าของและอำนาจในการควบคุม กระบวนการผลิตสื่อ นั้น นักวิชาการเศรษฐศาสตร์การเมืองแวนนีโอ มาร์กซ์ซิสต์ ซึ่งสนใจเรื่องโครงสร้าง จะตั้งคำถามว่า ภายใต้ระบบทุนนิยมมีปัจจัยอะไรบ้างที่เข้ามาจำกัดอำนาจการควบคุมของนักธุรกิจสื่อสารมวลชน พวกเขาเห็นว่ากลไกทางธุรกิจของอุตสาหกรรมสื่อและกลไกของระบบทุนนิยม เช่น เรื่องต้นทุนการผลิต กำไรจากมูลค่าส่วนเกิน สภาวะเศรษฐกิจ หรือสภาวะ

เศรษฐกิจทั่วไปตกต่ำ จะเป็นกลไกสำคัญในการกำหนดการตัดสินใจและอำนาจการควบคุมของเจ้าของสื่อว่ามีมากน้อยเพียงไร ซึ่งหมายความว่า เจ้าของสื่อไม่มีอิสระในการตัดสินใจด้วยตัวเอง แต่ขึ้นอยู่กับสภาพและกลไกทางเศรษฐกิจ ที่จะเข้ามาเป็นฝ่ายกำหนดว่าการผลิตควรจะมีลักษณะใด

สำหรับกลุ่มที่สนใจเรื่องการใช้อำนาจ (power) จะตั้งคำถามว่า ใครเป็นผู้มีอำนาจควบคุมธุรกิจที่แท้จริง พวกเขาจะเกาะไปที่ตัวบุคคลที่เป็นเจ้าของกิจการว่าเป็นใคร มีเจตนาในการดำเนินธุรกิจอย่างไร ต้องการเข้ามาครอบงำผลประโยชน์ส่วนตัวใช้หรือไม่ และยังมองต่อไปว่าอุตสาหกรรมสื่อสารมวลชนมีเจตนาในการผลิตสินค้าเพื่อสนับสนุนผลประโยชน์ของชนชั้นนายทุน นักวิชาการในกลุ่มนี้เชื่อว่าเจ้าของกิจการมีอำนาจในการควบคุมและตัดสินใจเกี่ยวกับการผลิต ปัญหาอยู่ที่เจตนาของตัวบุคคล และอยู่ที่ชนชั้นที่บุคคลนั้นสังกัดอยู่ กล่าวคือใครสังกัดอยู่ชนชั้นใดก็จะมีจิตสำนึกของชนชั้นนั้น

จะเห็นได้ว่า เมอร์ด็อกและโกลดิง พยายามแยกแยะว่าในกลุ่มนักเศรษฐศาสตร์การเมืองสื่อสารมวลชนก็มีแนวการศึกษาวิเคราะห์ที่แตกต่างกันออกไป ตัวอย่างของการศึกษาจากการมองปัญหาเชิงโครงสร้างของกลุ่มแรกมักจะมุ่งไปที่ปัญหาการกระจุกตัวในอุตสาหกรรมสื่อสารมวลชน และการผูกขาดของบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ที่แผ่อิทธิพลทางเศรษฐกิจการเมืองแบบข้ามพรมแดน และปัญหาการประกอบธุรกิจแบบครบวงจรและข้ามสื่อ ซึ่งทำให้บริษัทขนาดใหญ่พวกนี้ที่อำนาจทางเศรษฐกิจมากขึ้น และสามารถแผ่อิทธิพลทางการเมืองได้กว้างไกลขึ้นด้วย

ในประเด็นเรื่องการผลิตความคิดที่เป็นอุดมการณ์กระแสหลักครอบงำคนส่วนใหญ่ของสังคม เมอร์ด็อกและโกลดิง เสนอให้ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการผลิตโดยละเอียด เพื่อให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างนักวิชาชีพสื่อสารมวลชนและศิลปิน นักสร้างสรรค์ กับกระบวนการแปรรูปความคิดออกมาเป็นรูปแบบและเนื้อหาสื่อประเภทต่างๆ พวกเขาเชื่อว่าโครงสร้างของบรรทัดฐานหรือธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ เช่น ข้อกำหนดเกี่ยวกับมาตรฐานทางวิชาชีพ วิธีปฏิบัติในการรายงานข่าวประจำวัน หรือการผลิตรายการละคร ภาพยนตร์ ฯลฯ ข้อจำกัดหรือศักยภาพของเทคนิคการผลิตและเครื่องมือต่างๆ ได้มีการสะสมต่อเนื่องจนกลายเป็นอุดมการณ์ทางวิชาชีพที่มีผลต่อจิตสำนึกและการทำงานของนักสื่อสารมวลชน สิ่งเหล่านี้ล้วนมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างของวิถีคิดในระบบสังคมใหญ่ และเป็นปัจจัยสำคัญที่ต้องศึกษาวิเคราะห์ว่ามีบทบาทอย่างไรในการกำหนดว่าอะไรควรนำมาแปรรูปเพื่อเสนอต่อผู้บริโภคสื่อ อะไรควรตัดทอนลงหรือควรตัดทิ้งไป และควรใช้รูปแบบในการถ่ายทอดเนื้อหาต่างๆ เหล่านั้น

ผลที่ติดตามมาจากการวิเคราะห์กระบวนการผลิตสินค้า ความคิด และวัฒนธรรมภายใต้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม จะพบว่าความหลากหลายของรูปแบบและเนื้อหาของสื่อมีไม่มากนัก วิธีการที่ระบบจะคัดเอาแต่ผู้ที่สามารถชนะการแข่งขันทางธุรกิจไว้ ทำให้เหลือผู้ชนะอยู่ไม่กี่ราย ความหลากหลายจึงน้อยลงไป ส่วนแนวความคิดที่แตกต่างหลากหลาย และเสียงความคิดเห็นของคนเล็กๆ ในสังคมก็ถูกระบบกวาดหายไปด้วย เสียงที่หายไปมักเป็นเสียงของกลุ่มที่ไม่มีอำนาจต่อช่องทางเศรษฐกิจ โดยทั่วไปเสียงที่เหลืออยู่มักเป็นเสียงของกลุ่มสื่อขนาดใหญ่ และเมื่อเหลืออยู่น้อยกลุ่มก็ทำให้มีเสียงดังมากยิ่งขึ้น และมีอำนาจสูงมากขึ้นในสังคม ตามหลักทฤษฎีการกระจายเสียงของสื่อกระแสหลักเหล่านี้ มักไม่ใช่เสียงที่จะวิพากษ์วิจารณ์โครงสร้างของกระบวนการกระจายอำนาจและการกระจายทรัพยากรทางเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ สำหรับสื่อบางประเภทที่เป็นเสียงส่วนน้อยหรือสื่อกระแสรอง มักต้องได้รับการสนับสนุนทางการเงินจากกลุ่มหรือชุมชนที่ต้องการสะท้อนความคิดของตนต่อสังคม หรือไม่ก็กลายเป็นสื่อใต้ดินหรือสื่อนอกระบบในที่สุด

เมื่อขนาดของตลาดผู้บริโภคเข้ามาเป็นตัวตัดสินใจว่าสื่อใดประสบความสำเร็จและสื่อใดล้มเหลว การเสนอรูปแบบและเนื้อหาของสื่อจึงต้องเป็นเรื่องที่คนส่วนใหญ่คุ้นเคยและยอมรับได้ง่าย เป็นค่านิยม ความเชื่อหลักของสังคม ส่วนรูปแบบและเนื้อหาที่สวนกระแส และตั้งคำถามกับค่านิยมเดิมของสังคมจะถูกคัดออกไป เราจึงมักเห็นรายการโทรทัศน์แนวเดียวกัน หรือละครแนวเดียวกัน แต่ออกอากาศต่างช่องอยู่เสมอ หรือการนำเอาสิ่งที่เคยเป็น “ขอดีนิยม” มาออกอากาศซ้ำหรือผลิตใหม่ เช่น เทปรวมเพลงขอดีิตต่างๆ ตลอดจนการผลิตสินค้าอื่นๆ ที่เป็นผลพลอยได้จากต้นแบบ เช่น ผลิตหนังสือ ตุ๊กตา ของที่ระลึกต่างๆ จากตัวเอกของภาพยนตร์เรื่องต่างๆ และการ์ตูนขอดีนิยมของเด็กๆ เป็นต้น

จากการวิเคราะห์สื่อสารมวลชนอย่างเป็นระบบทีละขั้นตามข้อเสนอของเมอร์ดีคและโกลดิง ช่วยให้มองเห็นกระบวนการในการผลิตสินค้า ความคิดที่นำเอาอุดมการณ์หลักของสังคมมาแปรรูปเป็นสื่อต่างๆ สิ่งที่เมอร์ดีคและโกลดิงต้องการใช้ในการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างก็คือ ข้อที่ว่า การถ่ายทอดอุดมการณ์กระแสหลักของสังคมไม่ได้เกิดขึ้นด้วยเจตนาของเจ้าของกิจการสื่อสารมวลชน หรือนายทุนคนใดคนหนึ่ง แต่เป็นไปตามเงื่อนไขและกลไกทางเศรษฐกิจของกระบวนการผลิตในระบบทุนนิยม รวมทั้งโครงสร้างของความเป็นนักวิชาชีพ หรืออุดมการณ์วิชาชีพที่เป็นปัจจัยกำหนดว่าจะผลิตสินค้าวัฒนธรรมประเภทใด และผลิตออกมาอย่างไร จากขั้นตอนของกระบวนการเหล่านี้ ผลลัพธ์ที่ได้จึงปรากฏเป็นรูปแบบและเนื้อหาของสื่อที่สะท้อนอุดมการณ์กระแสหลักของสังคมมากกว่าที่จะสะท้อนความคิดเห็นและวัฒนธรรมของคนทุกกลุ่มอย่างหลากหลาย

หากเปรียบเทียบนักวิชาการภายในกลุ่มศึกษาแบบแผนการผลิตของระบบสื่อสารมวลชน นักวิชาการในกลุ่มศึกษาแบบแผนการผลิตของระบบสื่อสารมวลชนต่างใช้กระบวนการทัศน์เศรษฐศาสตร์การเมืองวิพากษ์ เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ระบบสื่อสารมวลชนและการผลิตความคิด วิธีวิทยาที่คล้ายคลึงกันของซิลเลอร์ การ์นแฮม เมอร์ดีอค และโกลดิง คือเริ่มการวิเคราะห์จากสภาพทางเศรษฐกิจของสังคมโดยดูการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจการเมือง และระบบการผลิตสื่อตามการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ในส่วนของ การวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ นักวิชาการทุกคนให้น้ำหนักกับเรื่องใหญ่ๆ 3 เรื่อง คือ แบบแผนของการกระบวนการผลิต แบบแผนของการกระจาย และแบบแผนของการบริโภค เพื่อชี้ให้เห็นว่า ข้อมูลข่าวสาร ความคิด อารมณ์ความรู้สึก วัฒนธรรมทั้งหลายของคนในสังคมถูกทำให้กลายเป็นสินค้าในระบบอุตสาหกรรมสื่อสารมวลชนอย่างไร

แม้ว่าแนวทางใหญ่ๆ ของการวิเคราะห์จะคล้ายคลึงกัน การให้น้ำหนักและความสนใจของนักวิชาการแต่ละคนก็มีความแตกต่างกัน ซิลเลอร์ วิเคราะห์จากมุมมองของสังคมอเมริกัน ซึ่งเป็นผู้นำทางการเมืองและเศรษฐกิจในกลุ่มประเทศตะวันตกจึงให้ความสนใจเป็นพิเศษกับบทบาทของอุตสาหกรรมสื่อสารมวลชนอเมริกันในระบบเศรษฐกิจโลก ซิลเลอร์ใช้ทฤษฎีระบบโลกเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ว่า ระบบเศรษฐกิจถูกผูกขาดโดยบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่อย่างไรบ้าง และรัฐบาลอเมริกันได้ให้การสนับสนุนการขยายตลาดของบริษัทเหล่านี้ด้วยการผลักดันนโยบายทางการสื่อสารในเวทีโลกอย่างไรบ้าง เนื้อหาของงานเขียนซิลเลอร์จึงมักถูกจัดไว้ในสาขาสื่อสารมวลชนระหว่างประเทศ

สำหรับการ์นแฮม ด้านหนึ่งให้ความสนใจกับอุตสาหกรรมสื่อสารมวลชนในการแสวงหากำไรจากมูลค่าส่วนเกินที่ได้จากวิธีการตั้งราคาสินค้าแบบพิเศษและอีกด้านหนึ่งให้ความสนใจกับการกำหนดนโยบายสาธารณะเกี่ยวกับสื่อสารมวลชนและเทคโนโลยีการสื่อสารใหม่ๆ เช่น โทรคมนาคมกับคอมพิวเตอร์ ดาวเทียมกับโทรทัศน์ เขาพยายามวิเคราะห์ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงนโยบายสาธารณะในด้านเหล่านี้ เช่น การแปรรูปรัฐวิสาหกิจโทรคมนาคม การเปิดให้สื่อสารมวลชนที่เป็นบริการสาธารณะเช่น บีบีซี ทำธุรกิจได้มากขึ้น ซึ่งส่งผลให้ภาคธุรกิจเอกชนสามารถแสวงหากำไรจากสิ่งที่เคยเป็นสินค้าสาธารณะได้เป็นทวีคูณ

เมอร์ดีคและโกลดิง ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์โครงสร้างของระบบอุตสาหกรรมสื่อสารมวลชน โดยจับประเด็นการวิเคราะห์ที่ความเป็นเจ้าของ และอำนาจในการควบคุมการผลิต เขาพยายามชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่มากับโครงสร้างของระบบทุนนิยม ที่เป็นบริบทพื้นฐานของการกำหนดและควบคุมการผลิตสินค้าวัฒนธรรม และด้วยเงื่อนไขเศรษฐกิจนี้เองการผูกขาดและการกระจุกตัวของกลุ่มบริษัทจำนวนไม่กี่บริษัทจึงเกิดขึ้นทั้งในระดับประเทศและระดับของระบบเศรษฐกิจโลก ความคิดใดจะถูกถ่ายทอดออกมาผ่านสื่อ หรืออุดมการณ์ใดจะได้รับการผลิตเป็นสินค้าจึงขึ้นอยู่กับพลวัตของโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ของการผลิตภายในโครงสร้างดังกล่าว ข้อเสนอที่สำคัญของเมอร์ดีคและโกลดิงเน้นที่การขาดความหลากหลายของรูปแบบและเนื้อหาสาระของสื่อ ซึ่งเป็นผลมาจากการผูกขาดและการกระจุกตัวของบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ในอุตสาหกรรมสื่อสารมวลชน

จากการวิเคราะห์ของซิลเลอร์และการ์นแฮม ในด้านผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่างก็มีความเห็นตรงกันและมีความวิตกกังวลกับปัญหาที่สื่อสารมวลชนไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเวทีสาธารณะของสังคมเช่นที่เคยมาเป็นมา เพราะระบบธุรกิจเข้ามาครอบงำกระบวนการผลิตจนเรื่องของการแสดงความคิดเห็นตลอดจนการแสดงออกทางวัฒนธรรมกลายเป็นเพียงสินค้าในระบบอุตสาหกรรม เมอร์ดีคและโกลดิงก็มองสภาพของปัญหาไปในทิศทางเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่อุตสาหกรรมเทคโนโลยีข่าวสารสมัยใหม่ขยายตัวข้ามพรมแดนได้อย่างรวดเร็ว คนจนไร้สิทธิไร้เสียงยิ่งขึ้น ฐานะการเป็น “พลเมือง” ในสังคมประชาธิปไตยก็ยิ่งถูกถล่มลง

2. กลุ่มศึกษาผลผลิตของระบบสื่อสารมวลชนหรือวัฒนธรรมศึกษา (culture analysis)

กลุ่มนักวิชาการซึ่งให้ความสำคัญกับเรื่อง “วัฒนธรรม” (อุบลรัตน์, เล่มเดียวกัน : หน้า 57) แม้จะเห็นคล้อยตามข้อเสนอของมาร์กซ์ที่ว่า การวิเคราะห์การผลิตวัฒนธรรมและความคิดต้องศึกษาจากเงื่อนไขทางวัตถุของความสัมพันธ์ในกระบวนการเศรษฐกิจ แต่ก็มุ่งการศึกษาของตนไปที่ผลผลิตทางวัฒนธรรม และกระบวนการวัฒนธรรม เนื่องจากเป็นนักวิชาการในด้านปรัชญาศิลปศาสตร์ วรรณคดี ภาษาศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ มีความชำนาญในการวิเคราะห์ผลงานต่างๆ ที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของมนุษยศาสตร์ ขณะเดียวกันก็ขึ้นอยู่กับกระบวนการทัศนคติปฏิบัติทางสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ ซึ่งเชื่อว่าปัจเจกบุคคลและกลุ่มบุคคลมีเจตนา จิตสำนึก

มีพลังทางใจและปัญญาในอันที่จะเปลี่ยนแปลงตนเองและสังคมให้รอดพ้นจากระบบเศรษฐกิจการเมืองที่มี การเอารัดเอาเปรียบได้ ความเชื่อมั่นในศักยภาพของ “มนุษย์” จึงนำไปสู่คำถามและ แนวการศึกษาที่ว่าผลผลิตวัฒนธรรมประเภทใดที่ควบคุมความคิดและจิตสำนึกของคนในสังคมไว้ได้ มีวิธีการควบคุมอย่างไร เหตุใดผู้ที่เสียเปรียบในสังคมจึงยอมเป็นฝ่ายเสียเปรียบโดยไม่ลุกขึ้นมาท้าทาย

2.1 สำนักแฟรงก์เฟิร์ต (Frankfurt School)

สำนักแฟรงก์เฟิร์ตเป็นผู้ที่เน้นการนำทฤษฎีมาผสมผสาน และใช้ในการปฏิบัติการเปลี่ยนแปลงสังคม และวางรากฐานสิ่งที่เรียกว่าทฤษฎีทางสังคม ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็น “ทฤษฎีวิพากษ์ทางสังคม” ซึ่งเป็นผลมาจากบริบททางสังคมของประเทศเยอรมนีในขณะนั้น พรรคสังคมนิยมแห่งชาติกำลังปลุกฝังความคิดลัทธิฟาสซิสต์ เพื่อเป็นทางออกทางการเมืองของระบบทุนนิยมผูกขาด เฮอร์เบิร์ต มาร์คิวส์ (Herbert Marcuse) นักวิชาการของสถาบัน ได้วิเคราะห์ให้เห็นว่า ลัทธิฟาสซิสต์จะทำลายระบอบประชาธิปไตยอย่างไร โดยการควบคุมสังคมอย่างเบ็ดเสร็จ การยกเลิกสิทธิและเสรีภาพของบุคคลและสังคม การใช้ความรุนแรงในการจัดการแก้ไขปัญหาต่างๆ

ในระยะใกล้เคียงกัน ซีโอดอร์ ออดอร์โน (Theodor Adorno) และ แมกซ์ ฮ็อกไฮเมอร์ (Max Horkheimer) ได้นำเสนอการวิเคราะห์ระบบอุตสาหกรรมวัฒนธรรมทั้งสองชี้ให้เห็นว่าเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น ภาพยนตร์และวิทยุ (ในขณะนั้น) ไม่ได้สร้างสรรค์ผลงานทางศิลปะออกมาสู่สายตาประชาชน หากแต่ผลิตสิ่งที่เป็นสูตรมาตรฐาน (Standardized) และผลิตคราวละเป็นจำนวนมากๆ (mass production) ไม่ต่างไปจากสินค้าประเภทอื่นๆ เพื่อเพิ่มพูนอำนาจของระบบทุนนิยมผูกขาด โดยอ้างว่าเป็นการผลิตตามความต้องการของผู้บริโภค ยิ่งไปกว่านั้น สื่อโทรทัศน์ในระยะแรกเริ่มได้รวมเอาเทคนิคของวิทยุและภาพยนตร์เข้าด้วยกัน การผสมภาษาถ้อยคำ (word) ภาพ (image) เสียงและดนตรี (music) ไว้ในสื่อเดียว จะทำให้โทรทัศน์เป็นสื่อที่มีอำนาจการควบคุม (manipulation) สูงขึ้นเป็นทวีคูณ

ในการผลิตสินค้าวัฒนธรรม ของอุตสาหกรรมวัฒนธรรม หรือ อุตสาหกรรมจิตสำนึก เพราะสินค้าเหล่านี้มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งในการกล่อมเกลาและควบคุมความคิดและจิตสำนึกของคนในสังคม นักสื่อสารมวลชนได้สร้างสูตรมาตรฐาน เช่น การสร้างคารายอดนิยมขึ้นมาดึงดูดความสนใจของผู้รับสื่อ การสร้างละครให้ตัวเองน่ารัก น่าสงสาร ต้องประสบเคราะห์กรรมในชีวิต แล้วพระเอกนางเอกเข้าใจกันได้ จึงจะจบลงอย่างมีความสุขใน

ท้ายเรื่อง หรือการสร้างแบบมาตรฐานให้แก่เพลง ว่าแต่ละเพลงควรจะมี ความยาวกี่นาที ต้องแบ่งเป็นกี่ท่อน ท่อนรับควรให้อารมณ์ความรู้แบบไหน เป็นต้น สูตรมาตรฐานและ รายละเอียดเหล่านี้ต่างหากที่เป็นตัวกำหนด “ความคิด” ของเรื่องราวที่ศิลปินต้องการสื่อสารในนาม ของอิสรภาพในการสร้างสรรค์ศิลปะและการแสดงความคิดเห็น แต่เมื่อรายละเอียดทางเทคนิคการ ผลิตมีฐานะเป็นฝ่ายกำหนดการผลิตความคิดเสียแล้ว สิ่งที่ถูกผลิตออกมาก็มิใช่ศิลปะอิสรภาพของ ศิลปินอีกต่อไป ออดอร์โน และฮ็อคไฮเมอร์ ได้ชี้ให้เห็นวิธีการควบคุมความคิดของระบบทุนนิยม และการปกครองสมัยใหม่ ผู้ปกครองจะบีบบังคับให้ผู้ถูกปกครองคิดอย่างไรที่ผู้ปกครองต้องการ และหากใครที่คิดไม่เหมือนผู้ปกครองก็จะกลายเป็นคนแปลกหน้า การไม่ก้มหัวให้ผู้ปกครอง หมายความว่า คนคนนั้นถูกทำให้เป็นคนไร้อำนาจทางเศรษฐกิจ และทางจิตวิญญาณด้วย นั่นคือ การต้องพึ่งตนเองทั้งทางเศรษฐกิจและทางใจ ดังนั้น บรรดาลูกจ้าง คนงาน ชาวนา และชนชั้นกลาง ระดับล่างที่ทำงานให้แก่ระบบทุนนิยม จึงต้องตกอยู่ในการจ้องจ้ำจ้องของระบบ และยอมรับในสิ่งที่ ระบบยื่นให้ทั้งร่างกายและวิญญาณ

ส่วนประเด็นที่ ความบันเทิงเรีงรมย์ คือปล่อยให้จิตใจผลิตเพลิน “ไม่ต้องคิด” เกี่ยวกับความยากลำบากต่างๆ ที่ประสบ ออดอร์โนและฮ็อคไฮเมอร์วิเคราะห์ให้เห็น ว่า แท้ที่จริงไม่ใช่เป็นการหลีกเลี่ยงจากความจริงที่น่าขมขื่นของชีวิต หากเป็นการหลบเลี่ยงจาก ความคิดในการต่อต้านระบบที่อาจจะยังหลงเหลืออยู่ในตัว สิ่งที่ถูกอุตสาหกรรมจิตสำนึกมอบให้ผู้รับ สื่อก็คือ อิสรภาพที่จะไม่ต้องคิดและอิสรภาพจากการปฏิเสธ การป้อนสินค้าประเภทวัฒนธรรม มวลชนให้แก่ผู้รับสื่อ ด้านหนึ่งทำให้ผู้รับรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และอีกด้านหนึ่งก็สร้าง ความเป็นปัจเจกบุคคลปลอมๆ ไปด้วย เพราะแต่ละคนอาจจะเลียนแบบปอยผมของดาราคคนหนึ่ง หรือแฟชั่นการแต่งกายของนักร้องอีกคนหนึ่ง ทำให้รู้สึกมีสไตล์ของตัวเองในท่ามกลางตัวแบบ สินค้ามวลชนที่มีเนื้อหาซ้ำๆ กัน ประโยชน์ของสินค้าวัฒนธรรมจึงไม่ได้อยู่ที่คุณค่าในตัวของ มันเอง แต่กลับไปอยู่ที่ราคาในการซื้อขายแลกเปลี่ยน หรือคุณค่าทางสัญลักษณ์ เช่น การดูละคร บางเรื่อง ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะชอบเนื้อหาสาระที่กินใจ เสนอทางออกแก่ปัญหาชีวิต แต่ดูเพราะ ทุกคนเขาดูกันหรือดูเพื่อทำให้ตัวเองเป็นที่ยอมรับหรือเพื่อสร้างภาพลักษณ์ทางสังคมให้ดูดี เป็นต้น ด้วยกระบวนการเช่นนี้ ตัวผู้รับหรือผู้บริโภคสื่อจึงกลายเป็นหัวใจสำคัญของการขายอุดมการณ์ จอมปลอมของอุตสาหกรรมความบันเทิงเรีงรมย์

เซอร์เบิร์ต มาร์คิวส์ (Herbert Marcuse) (อุบลรัตน์, เล่มเดียวกัน : หน้า 62) ได้กล่าวถึงการที่ระบบทุนนิยมและสื่อสารมวลชนว่า ทำให้มนุษย์กลายเป็นคนแปลกหน้าต่อตัวเอง แปลกหน้าต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และต่อสังคม เขาวิเคราะห์ให้เห็นว่าระบบมีวิธีการควบคุมความคิดอย่างไร และภัยที่เกิดจากสังคมที่ปราศจากฝ่ายต่อต้านจะเป็นสังคมที่น่ากลัวขนาดไหน ในเมื่อความคิดในการปฏิเสธและต่อต้านระบบถูกทำให้กลายเป็นความคิดเชิงบวกต่อระบบในนามของเสรีภาพ ทุกคนก็คิดไปในทิศทางเดียวกันหมด จนสังคมอยู่ในสภาพอำนาจนิยมเบ็ดเสร็จแบบใหม่ มาร์คิวส์วิพากษ์ระบบสื่อสารมวลชนที่เน้นธุรกิจแสวงหากำไร และระบบโฆษณาว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในโครงสร้างของการผูกขาดอำนาจ แต่มาร์คิวส์เสนอทางเลือกเพื่อให้หลุดพ้นจากสังคมเทคโนโลยีที่ไม่มีทางออก หมายถึง ระเบียบ กฎเกณฑ์ เทคนิควิธีการต่างๆ ของสื่อสารมวลชนในการควบคุมความคิดว่าต้องอาศัยเหตุผลและความกล้าหาญในการปฏิเสธและต่อต้านระบบ การใช้จินตนาการ สร้างนวัตกรรมของสังคมที่มีความเป็นธรรม ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ และการหันไปหาสุนทรียศาสตร์และการสร้างสรรค์ศิลปะเพื่อให้นมนุษย์กลับไปเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ จึงจะเป็นการปลดปล่อย (emancipate) ตนเองจากพันธนาการของระบบที่ครอบงำมนุษย์อยู่

แม้สำนักแฟรงก์เฟิร์ตจะวางวัตถุประสงค์ของสถาบันในการศึกษา ทั้งโครงสร้างพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจ และโครงสร้างส่วนบนที่เป็นระบบการเมืองสังคม วัฒนธรรม แต่ในระยะหลังนักวิชาการกลุ่มแกนได้ละทิ้งส่วนของการวิเคราะห์โครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งได้กลายเป็นจุดอ่อนที่กลุ่มนักวิชาการแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองนำมาวิพากษ์วิจารณ์ว่า เกิดความเบี่ยงเบนทางวิชาการ และมีทัศนะที่มองโลกในแง่ร้ายอย่างสุดโต่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มองว่ามนุษย์ในสังคมทุนนิยมถูกควบคุมทางความคิดอย่างเบ็ดเสร็จ ไม่สามารถต่อต้านระบบได้ โดยที่ข้อวิเคราะห์และสมมติฐานทั้งหลายยังไม่ได้ข้อพิสูจน์ที่ชัดเจนและน่าเชื่อถือในทางวิชาการแต่อย่างใด

2.2 เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ (Reymond Williams)

เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ (อุบลรัตน์, เล่มเดียวกัน : หน้า 66) เป็นนักวิชาการด้านวรรณคดีวิจารณ์ แต่ก็ไม่เห็นด้วยกับความเชื่อที่ว่า วัฒนธรรมคือผลงานด้านวรรณกรรมและศิลปกรรมเท่านั้น เขาพัฒนาความคิดและทฤษฎีมาจากงานสอนและการคลุกคลีกับนักศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งมีพื้นฐานมาจากผู้ใช้แรงงาน รวมทั้งการเข้าร่วมกับขบวนการฝ่ายซ้ายของอังกฤษ ประสบการณ์เหล่านี้ทำให้วิลเลียมส์ให้นิยามแก่คำว่าวัฒนธรรมแตกต่างจากนิยามกระแส

หลัก กล่าวคือ วัฒนธรรม หมายถึง วิธีชีวิตแบบใดแบบหนึ่งที่มีการแสดงออกซึ่งคุณค่าและความหมายไม่ได้จำกัดตัวเองอยู่ในงานศิลปะวรรณคดี หรือการเรียนรู้เท่านั้น แต่ยังหมายถึงการจัดรูปองค์กรและสถาบันต่างๆ และแบบแผนชีวิตประจำวันการวิเคราะห์วัฒนธรรมจากนิยามข้างต้นจึงต้องศึกษาความหมายและคุณค่าที่ปรากฏ และที่แฝงอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตแบบใดแบบหนึ่งอย่างเฉพาะเจาะจง

จากการวิเคราะห์วัฒนธรรมและสังคมอังกฤษจากงานวรรณกรรมในช่วง 70 ปี ระหว่าง ค.ศ. 1780-1950 วิลเลียมส์เริ่มตระหนักว่าวัฒนธรรมมิใช่โลกสัญลักษณ์ที่ขาดฐานรองรับทางวัตถุ แต่วัฒนธรรมและวรรณกรรมยึดโยงอยู่กับสังคมอย่างแนบแน่น เขาได้วิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของอังกฤษว่า เป็นการปฏิวัติอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยผ่านการกลายเป็นอุตสาหกรรม การเป็นประชาธิปไตย และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เขาให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์เรื่องการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ด้วยการเสนอให้เห็นว่าสื่อสารมวลชนแบบใหม่ ได้แก่ หนังสือและหนังสือพิมพ์ หรือที่เรียกว่า popular press ได้ขยายการอ่านและการรับรู้ของคนอังกฤษอย่างไร รูปแบบของวรรณกรรมและการละครเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้างเมื่อมีเทคโนโลยีเข้ามาเป็นปัจจัยในการผลิต แต่ในระบายนั้น วิลเลียมส์ก็ยังเป็นกังวลกับการเสื่อมถอยของศิลปวัฒนธรรมอังกฤษ และอยากเห็นสื่อผลิตสิ่งที่ให้คุณค่าเรียบง่ายแบบวัฒนธรรมพื้นบ้าน (folk culture) เช่นที่เคยมีมาในอดีต

ต่อมาวิลเลียมส์ได้เสนอประเด็นเรื่อง กระแสความรู้สึกทางวัฒนธรรม เพื่อชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมเปรียบเสมือนสิ่งที่มีชีวิตของตนเอง มีสีสัน ความรู้สึก และบุคลิกที่แตกต่างกันออกไป นัยของวิถีวัฒนธรรมในรูปนี้ หมายถึง จิตวิญญาณของประชาชนหรือชาวบ้าน อันเกิดจากการรวมตัวกันของคนคืออำนาจรวมกันในทางวัฒนธรรม อาจมีลักษณะที่ขัดแย้งหรือต่อต้านวัฒนธรรมกระแสหลักที่ครอบงำสังคมอยู่ และวิลเลียมส์เองก็ได้นำไปเชื่อมโยงกับการวิเคราะห์เรื่องการผลิตวัฒนธรรมของระบบสื่อสารมวลชนและการครอบงำความคิดในช่วงหลัง

ในช่วงท้ายๆ ของการค้นคว้าทางวิชาการ วิลเลียมส์ ยังคงเน้นว่าการปฏิวัติทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ไม่แพ้การปฏิวัติอุตสาหกรรม และการต่อสู้เพื่อสถาปนาระบอบประชาธิปไตย เขาให้ความสนใจต่อการวิเคราะห์รูปแบบของเทคโนโลยีสื่อใหม่ๆ ว่ามีพัฒนาการมาอย่างไร มีสถาบันองค์กรสื่อสารมวลชน และกระบวนการในการผลิตที่ซับซ้อน

อย่างไรบ้าง และมีผลต่อการกำหนดความคิดและวัฒนธรรมของปัจเจกบุคคลและสังคมอย่างไร และจากการวิเคราะห์สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุ และโทรทัศน์ ทำให้วิลเลียมส์มีข้อสรุปว่า รูปแบบและเนื้อหาสาระที่ผลิตออกมาจากสื่อเหล่านี้ถูกกำหนดโดยเงื่อนไขทางการผลิต และลักษณะของสถาบันและเทคโนโลยีเป็นการกำหนดโดยอ้อม ซึ่งเปิดให้ศิลปิน นักสร้างสรรค์ นักสื่อสารมวลชนมีความเป็นอิสระในตัวเองได้บ้าง

อาจกล่าวได้ว่า วิลเลียมส์เป็นนักวิชาการด้านวรรณคดีวิจารณ์ที่ให้น้ำหนักแก่การวิเคราะห์ทั้งด้านการผลิตวัฒนธรรม และตัวรูปแบบและเนื้อหาของวัฒนธรรมซึ่งแตกต่างไปจากนักวิชาการคนอื่นๆ ในกลุ่มนี้ และกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองที่เน้นการวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์ วิลเลียมส์เสนอว่า แนวการวิเคราะห์ไม่ควรหลงติดไปกับประเด็นว่าเงื่อนไขเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดและตัดสินใจการผลิตวัฒนธรรมหรือโครงสร้างส่วนบน แต่ควรมองกระบวนการบูรณาการ (integrate) ระหว่างพลังของโครงสร้างเศรษฐกิจและโครงสร้างส่วนบนว่ามากำหนดประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของมนุษย์ได้อย่างไร ถึงกระนั้น วิลเลียมส์ก็มองโลกในแง่ดีว่า ไม่ว่าจะมีการครอบงำอย่างเข้มข้นสักเพียงไร เราก็ไม่ควรคิดว่าเป็นการครอบงำอย่างสมบูรณ์แบบ เพราะในโลกความเป็นจริง ยังไม่มีระบบการผลิตใดหรือระบบการเมืองใดที่สามารถครอบงำเจตนารมณ์ พลังในการต่อสู้ และการดำเนินชีวิตของมนุษย์ได้อย่างเบ็ดเสร็จ

2.3 สจิวต์ ฮอลล์ (Stuart Hall) และศูนย์ศึกษาวัฒนธรรมร่วมสมัยแห่งเบอร์มิงแฮม (Centre for Contemporary Cultural Studies - CCCS)

สจิวต์ ฮอลล์ (อุบลรัตน์, เล่มเดียวกัน : หน้า 70) มีจุดยืนที่แตกต่างอย่างชัดเจนจากแนววรรณคดีวิจารณ์ เขาเห็นว่าทฤษฎีของกลุ่มนี้มีข้อจำกัดในการตีความวัฒนธรรมและชี้ดวงไว้เฉพาะเรื่องของชั้นสูง ขณะเดียวกันเขาก็ได้นักวิชาการแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองในเรื่องการใช้ประเด็น โครงสร้างส่วนล่างและโครงสร้างส่วนบนเป็นกรอบในการวิเคราะห์เรื่องวัฒนธรรม ฮอลล์ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งที่วัฒนธรรมถูกทำให้มีฐานะเป็นเพียงภาพสะท้อนของกระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจ ข้อเสนอทางทฤษฎีของฮอลล์เน้นแนวสังคมวัฒนธรรม โดยการศึกษาผลผลิตทางวัฒนธรรม หรือรูปแบบและสาระของสื่อ และกลุ่มผู้รับ และความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมกับกลุ่มผู้รับในสถานภาพต่างๆ ฮอลล์เชื่อว่าผู้รับนั้นมีสติปัญญาในการต่อต้าน

การครอบงำ หรือกระทั่งตอบโต้การครอบงำได้ ซึ่งข้อนี้แตกต่างจากจุดยืนของสำนักแฟรงค์เฟิร์ตอย่างมาก ที่มองควมวชนอย่างสิ้นหวังว่าถูกสื่อสารมวลชนครอบงำทางอุดมการณ์จนหมดสิ้น

ฮอลต์ได้แนวคิดเรื่องการครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ (hegemony) จาก อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) นักคิด นักเคลื่อนไหวทางการเมืองฝ่ายซ้ายชาวอิตาลี (1890-1937) กรัมสกีเสนอว่าแม้รัฐจะมีทั้งเครื่องมือควบคุมอุดมการณ์และกองกำลังติดอาวุธทั้งทหารและตำรวจสำหรับใช้ควบคุมประชาชนให้ยอมสยบอยู่ใต้อำนาจ แต่รัฐก็ต้องพยายามใช้วิธีการโน้มน้าวใจให้ประชาชนยอมเชื่อฟังหรือเห็นด้วยกับรัฐในทางการเมือง (political consensus) แนวความคิด “การครองความเป็นเจ้า” (hegemony) ไม่ใช่การครอบงำความคิดอย่างเบ็ดเสร็จ เช่น ทฤษฎีที่อัลดูเชร์เสนอไว้ การครองความเป็นเจ้านั้น หมายถึง การที่รัฐและชนชั้นปกครองฝ่ายหนึ่งต่อสู้กับอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยชนชั้นผู้ใช้แรงงานและชนชั้นอื่นๆ ในสังคม เพื่อจกได้ครองความเป็นผู้นำทางศีลธรรม วัฒนธรรม ความคิด และทางการเมือง สื่อสารมวลชนเข้ามาเป็นผู้ทำหน้าที่สร้างฉันทามติให้เกิดขึ้น โดยการใช้การทำงานของอุดมการณ์เป็นตัวเชื่อม (social cement) ไม่ใช่การบังคับหรือการครอบงำ แต่ด้วยวิธีการนี้ สื่อสารมวลชนก็ได้กลายเป็นฝ่ายที่สร้างความชอบธรรม (political legitimating) ให้แก่อำนาจรัฐไปด้วยในตัว แนวความคิดนี้เข้ามาช่วยผ่าทางตันให้แก่นักวิชาการกลุ่มวัฒนธรรมศึกษาในห้วงทศวรรษ 1970 ได้อย่างเหมาะสม เพราะฮอลต์ได้นำเอาสาระสำคัญจากแนวคิดเรื่องนี้ของกรัมสกีไปประยุกต์ต่อในเรื่องการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของผู้ใช้แรงงาน โดยเสนอให้เห็นว่ามีความเป็นไปได้ที่ผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับอุดมการณ์กระแสหลักที่ถ่ายทอดจากรัฐผ่านสื่อ จะสามารถมีวิธีหลบหลีกต่อต้านการควบคุมความคิดของรัฐ หรือกระทั่งตอบโต้คัดค้านได้

ฮอลต์ได้โต้แย้งการมองผลกระทบแบบตรงไปตรงมาของสื่อสารมวลชนที่นักวิชาการแนวปฏิฐานนิยม (positivist) เสนอ เขาเห็นว่าสื่อสารมวลชนไม่ได้มีผลโดยตรงต่อพฤติกรรมของคนในสังคม แต่จะมีผลในทางอุดมการณ์มากกว่า และฮอลต์ได้ชี้ให้เห็นว่าชนชั้นผู้ใช้แรงงาน และชนชั้นที่เสียเปรียบของสังคม เช่น ผู้หญิง คนเชื้อชาติอื่นๆ ที่ไม่ใช่เชื้อชาติอังกฤษ สามารถตอบโต้การครอบงำได้ ฮอลต์ได้ข้อสรุปว่า มีรหัส (code) อยู่อย่างน้อย 3 ชุดในการถ่ายทอดอุดมการณ์ของสื่อสารมวลชน หนึ่ง รหัสของกลุ่มอำนาจกระแสหลัก (dominant code) สอง รหัสของสื่อสารมวลชนที่ผ่านการกรองและการแปลสาร (negotiated code)

ของนักวิชาชีพที่เป็นกลาง และสาม รหัสของฝ่ายตรงข้าม (oppositional code) สำหรับผู้รับที่มองความจริงแตกต่างไปจากรหัสของกลุ่มอำนาจ และผู้ที่อ่านความหมายระหว่างบรรทัดได้ ดังนั้น ความหมายในอุดมการณ์ในขณะที่ถูกส่งออกไปกับความหมายในขณะที่มารับจึงไม่จำเป็นต้องเป็นความหมายชุดเดียวกัน

แนวการศึกษาวิจัยที่สำคัญอีกด้านหนึ่ง คือ เรื่องการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองของรัฐ ฮอลล์ชี้ให้เห็นการทำงานด้านอุดมการณ์ของสื่อสารมวลชนว่ามีกระบวนการในการเสนอที่เน้นกระแสอุดมการณ์หลักอย่างไร ทำให้เห็นว่าระบบสื่อสารมวลชนเป็นเครื่องมือของชนชั้นอำนาจในการสร้างความชอบธรรมแก่กลุ่มของตน วิธีการทำงานของสื่อสารมวลชนไม่เพียงแต่สะท้อนความเป็นจริงทางสังคม หากเป็นฝ่ายที่จัดระเบียบให้แก่ความเป็นจริงของสังคม โดยนัยนี้ จึงเป็นฝ่ายสร้างความเป็นจริง ในทิศทางใดทิศทางหนึ่งขึ้นมา แต่โดยทั่วไปแล้ว สื่อสารมวลชนมักสร้างภาพความเป็นจริงที่สร้างความชอบธรรมแก่รัฐ ซึ่งเป็นการสนับสนุนการครองความเป็นเจ้าของชนชั้นปกครองต่อไป ดังนั้น การต่อสู้เพื่อเอาชนะจิตใจและความคิดระหว่างฝ่ายปกครองและผู้ถูกปกครองจึงดำเนินไปอย่างต่อเนื่องยึดเยื้อตลอดเวลา เพื่อรักษาความชอบธรรมทางการเมืองของฝ่ายรัฐเอาไว้ การอ่อนข้ออาจนำไปสู่ความเพเลียงพลั่ว ซึ่งหมายถึงการได้เปรียบชั่วคราวของฝ่ายผู้ถูกปกครอง และการหยุดพักจากการต่อสู้ย่อมหมายถึงความปราชัย

ในห้วงที่ฮอลล์เป็นผู้อำนวยการศูนย์ CCCS แนวการศึกษาวิจัยเน้นเรื่องประวัติศาสตร์การต่อสู้ทางอุดมการณ์ของกลุ่มค้อยอำนาจ ไร่อำนาจในสังคมนิการสร้างสรรคและธำรงวัฒนธรรมย่อยในวิถีชีวิตประจำวันของคนกลุ่มต่างๆ งานวิจัยวัฒนธรรมย่อยสามารถนำมาเชื่อมโยงกับข้อเสนอทางทฤษฎีของฮอลล์ได้ในแง่ที่ว่า วัฒนธรรมย่อยเหล่านี้คือผลผลิตทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนและชุมชน ซึ่งใกล้เคียงกับลักษณะการสร้างสรรค์วัฒนธรรมพื้นบ้านในอดีต นั่นคือวัฒนธรรมเป็นของชุมชนและสร้างโดยชุมชน ไม่เหมือนกับวัฒนธรรมมวลชนที่ขาดรากฐานจากชุมชน ฮอลล์จึงจัดประเภทในทางวิชาการว่า วัฒนธรรมของชุมชนคือ วัฒนธรรมชาวบ้านในยุคปัจจุบัน และได้กลายเป็นข้อเสนอทางทฤษฎีที่เปิดทางให้แก่การค้นคว้าใหม่ๆ ตลอดจนเป็นการเพิ่มพลังแก่ฝ่ายของผู้รับ ซึ่งเป็นการปรับทิศทางในการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมและการสื่อสารมวลชนไปในทางที่มองโลกในแง่ดีมากขึ้น

อุบลรัตน์ได้เปรียบเทียบกับนักวิชาการภายในกลุ่มศึกษาผลผลิตของสื่อสารมวลชนวัฒนธรรมการศึกษาไว้อย่างชัดเจนว่า ผลงานวิชาการของสำนักแฟรงค์เฟิร์ตที่ทรงอิทธิพลมาเป็นเวลายาวนานตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1930-1940 อยู่ที่มีการเสนอข้อวิพากษ์และวิเคราะห์วัฒนธรรมมวลชน และระบบการผลิตสื่อสารมวลชนว่า ทำให้คุณค่าของศิลปะหายไป นำเอาอุดมการณ์และจิตสำนึกจอมปลอมมาครอบงำความคิดและจิตใจของมวลชน ทฤษฎีของสำนักแฟรงค์เฟิร์ต สะท้อนภาพที่ใกล้เคียงความจริงในส่วนของระบบการผลิตสื่อสารมวลชนที่มีวิธีการผลิตเป็นธุรกิจการค้า ทำให้ศิลปะกลายเป็นสินค้าวัฒนธรรม และขณะเดียวกัน เป็นการวิเคราะห์แนวใหม่ซึ่งตอบรับกับกระแสความรู้สึกลึกซึ้งของนักวิชาการและชนชั้นสูงในยุคนั้นที่วิตกว่าเทคโนโลยีสื่อสารมวลชนใหม่ๆ กำลังจะกัดกร่อนศิลปวัฒนธรรมชั้นสูงลงไปทุกที ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ในทิศทางเดียวกันกับชนบทของกลุ่มวัฒนธรรมและอารยธรรมในอังกฤษ

ขณะที่วิลเลียมส์ก้าวออกไปจากรากฐานความคิดเดิมที่ว่าเมื่อสังคมมีการผลิตแบบอุตสาหกรรม และมีวัฒนธรรมที่เป็กร้างมากขึ้น ทำให้มีวัฒนธรรมมวลชนมาปะปนกับวัฒนธรรมชั้นสูง นักวรรณคดีวิจารณ์เห็นว่าวัฒนธรรมของสังคมเริ่มเสื่อมทรามลง แต่วิลเลียมส์กลับพยายามศึกษาสภาวะทางวัตถุและประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลง เพื่ออธิบายว่าเทคโนโลยีสื่อสารมวลชนมีที่มาอย่างไร มีวิธีการทำงานอย่างไร จึงได้ผลิตวัฒนธรรมที่ขาดสุนทรียภาพทางศิลปะออกมาสู่สาธารณชน แต่ก็สามารถสร้างความเพลิดเพลินใจแก่ผู้รับสื่อและยังควบคุมความคิดของพวกเขาได้ กระบวนทัศน์ของวิลเลียมส์เป็นการนำเอาการวิเคราะห์แนววัตถุนิยมประวัติศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการวิเคราะห์วัฒนธรรมสื่อสารมวลชนที่อยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมนั้นๆ

ความสำคัญของแนวคิดและงานเขียนของวิลเลียมส์จึงอยู่ที่การบุกเบิกแนวการวิเคราะห์เรื่องวัฒนธรรมของวิชาการอังกฤษใหม่ โดยประสานระหว่างประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และเทคโนโลยีสื่อสารมวลชน เพื่อแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมไม่ใช่เรื่องลอยอยู่เหนือบริบททางสังคมและที่มาทางประวัติศาสตร์ แต่วัฒนธรรมซึ่งเป็นวิถีชีวิตของเราทั้งหมดนั้น ประกอบด้วยด้านที่เป็นวัตถุ ปัญหา และจิตวิญญาณวัฒนธรรมมีการก่อตัวและเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง และประการสำคัญเป็นสิ่งที่ขัดโยงกับวิถีชีวิตของคนกลุ่มหนึ่ง ข้อเสนอทางทฤษฎีและวิธีวิทยาของวิลเลียมส์ปฏิเสธการวิเคราะห์เฉพาะเนื้อหาของวัฒนธรรม เช่น

การวิจารณ์คดี ละครภาพยนตร์ และงานศิลปะอื่นๆ ซึ่งไม่เพียงพอที่จะทำความเข้าใจกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป และก็ไม่อาจให้คำอธิบายถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงได้

วิลเลียมส์ได้นำเสนอการวิเคราะห์วัฒนธรรมสื่อสารมวลชนแบบมหภาคด้วยข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และค้นคว้าข้อมูลสถิติเชิงประจักษ์มาสนับสนุนข้อเสนอทางทฤษฎีของเขา วิธีวิทยาของวิลเลียมส์นอกจากจะแตกต่างจากนักวิชาการแนววรรณคดีวิจารณ์ ยังแตกต่างอย่างมากจากวิธีของสำนักแฟรงก์เฟิร์ตที่อาศัยข้อเสนอทางปรัชญา และหลักเหตุผลในการวิเคราะห์สภาพสังคมและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยขาดหลักฐานเชิงประจักษ์ (empirical evidence) ในการสนับสนุนข้อสมมติฐานต่างๆ

ฮอลล์และศูนย์ศึกษาวัฒนธรรมร่วมสมัยแห่งเบอร์มิงแฮมได้เข้ามาสานต่อความคิดของวิลเลียมส์ในช่วงสำคัญของประวัติศาสตร์ และได้ทำให้ทฤษฎีและความรู้ในเรื่องการศึกษาวัฒนธรรมและสื่อสารมวลชนก้าวกระโดดไปอีกขั้นหนึ่ง จุดเด่นของฮอลล์และศูนย์ CCCS คือการไม่ลังเลที่จะนำเอาแนวคิดจากต่างประเทศและวิธีวิทยาการศึกษามาจากสาขาวิชาต่างๆ มาทดลองและประยุกต์เข้ากับการวิเคราะห์วัฒนธรรมและสื่อสารมวลชน ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่และการศึกษาในลักษณะสหวิทยาการ (inter-disciplinary) ภายในกลุ่มวัฒนธรรมศึกษา หากเปรียบเทียบกับสำนักแฟรงก์เฟิร์ตซึ่งมีความพยายามจะสร้างองค์ความรู้ในแนวสหวิทยาการเพื่อนำไปสู่กระบวนการทัศน์แบบองค์รวมของทฤษฎีวิพากษ์ทางสังคม จะเห็นได้ว่าสำนักแฟรงก์เฟิร์ตยังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก

เมื่อเปรียบเทียบการมองโลกของสำนักแฟรงก์เฟิร์ต วิลเลียมส์ และฮอลล์จะเห็นระดับความแตกต่างระหว่างฝ่ายที่มองโลกในแง่ร้ายกับฝ่ายที่มองโลกในแง่ดี นักวิชาการกลุ่มแกนจากสำนักแฟรงก์เฟิร์ตมองโลกในแง่ร้ายอย่างสุดโต่งพวกเขาเชื่อว่ามวลชนถูกครอบงำอย่างราบคาบโดยอุดมการณ์กระแสหลักของสังคม ระบบสื่อสารมวลชนจึงไม่ใช่ทางออกทางจิตวิญญาณและปัญญาของมนุษย์ ข้อเสนอเช่นนี้เกิดขึ้นในห้วงเวลาประวัติศาสตร์ที่รัฐฟาสซิสต์กำลังก่อตัวในเยอรมันและระบบทุนนิยมผูกขาดมีพลังอำนาจในเยอรมันและสหรัฐอเมริกา พวกเขาจึงอยู่ในสถานะที่ถูกปิดกั้น และยังปราศจากความหวังในห้วงเวลาประวัติศาสตร์ที่รัฐฟาสซิสต์กำลังก่อตัวในเยอรมันและระบบทุนนิยมผูกขาดมีพลังอำนาจในเยอรมนีและสหรัฐอเมริกา พวกเขาจึงอยู่ในสถานะที่ถูกปิดกั้น และยังปราศจากความหวังในสาธารณชนวงกว้างอีกด้วย

แต่ในอีกด้านหนึ่ง วิลเลียมส์และฮอลล์มองเห็นปัญหาความซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและการผลิตวัฒนธรรมของระบบสื่อสารมวลชน อย่างไรก็ตาม ทั้งคู่เป็นคนมองโลกในแง่ดีและเป็นนักต่อสู้ทางการเมือง จึงเสนอทางออกที่แตกต่างไปจากสำนักแฟรงก์เฟิร์ต พวกเขาพยายามค้นคว้าทฤษฎีที่ชี้ให้เห็นพลังอำนาจของกลุ่มคนและชุมชน (popular power) ซึ่งสามารถจะต่อต้านการครอบงำได้ บริบททางสังคมในช่วงที่มีการพัฒนาทฤษฎีเหล่านี้ ปัญญาชนและนักวิชาการฝ่ายซ้ายอังกฤษเกิดความท้อแท้สิ้นหวังกับระบบการเมือง แต่ก็เพียรฝ่าฟันด้วยการใช้อำนาจทางปัญญา และข้อเขียนวิชาการเพื่อพลิกฟื้นสถานการณ์ให้ดีขึ้นพวกเขาเชื่อมั่นว่าหากมองในระยะยาว เจตนาารมณ์ในการต่อสู้เพื่ออิสรภาพและเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของมวลชนจะเป็นพลังนำไปสู่การเปลี่ยนทางการเมืองของสังคมได้

2.1.7 แนวคิดเรื่องสื่อทางเลือกและการปฏิรูปสื่อ

ในปี 2547 ได้มีคณะนักวิจัยคณะหนึ่งได้ร่วมกันทำวิจัยเรื่อง การปฏิรูปสื่อ³ ซึ่งได้ทำวิจัยออกมาจำนวน 13 เรื่อง⁴ เป้าหมายสำคัญคือการจัดทำข้อเสนอแนะทางนโยบายต่างๆ ในการปฏิรูประบบสื่อของประเทศไทย บทสรุปของคณะผู้วิจัยพบว่าหัวใจที่สำคัญในการปฏิรูปสื่อในประเทศไทยมีองค์ประกอบ 4 ประการ คือ

หนึ่ง การสร้างระบบสื่อในรูปแบบใหม่ 2 กลุ่ม คือ สื่อสาธารณะและสื่อชุมชน เพื่อเป็นทางเลือกให้แก่ประชาชนที่ไม่ได้เป็นเป้าหมายของสื่อเชิงพาณิชย์ และต้องการรับข่าวสารที่ไม่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ สื่อดังกล่าวจะทำหน้าที่ผลิตรายการด้านการศึกษา สารคดี การส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม รายการสำหรับเด็กและเยาวชน และประชาชนที่ไม่มีกำลังซื้อ ตลอดจนรายการที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาต่างๆ

สอง การสร้างกลไกในการตรวจสอบสื่อโดยภาคประชาสังคม ในรูปขององค์กรที่ทำงานอย่างมืออาชีพ ซึ่งจะตรวจสอบสื่อประเภทต่างๆ ทั้งในด้านโครงสร้าง เช่น ผลประโยชน์ทางธุรกิจของสื่อและเนื้อหาที่สื่อนำเสนอ แล้วนำเสนอผลการตรวจสอบดังกล่าวต่อสังคมอย่างเป็นประจำ

³ เป็นการรวบรวมผลงานการวิจัยมารวมไว้ใน “รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง บทสังเคราะห์การปฏิรูปสื่อ โดยคณะผู้วิจัยเรื่องการปฏิรูปสื่อ ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สาม การสร้างกลไกของการกำกับดูแลโดยรัฐในประเด็นโครงสร้าง โดยเฉพาะการสนับสนุนให้เกิดการแข่งขันกันมากขึ้นในตลาดวิทยุและโทรทัศน์ ควบคู่ไปกับการส่งเสริมการกำกับดูแลตนเองของกลุ่มวิชาชีพในด้านเนื้อหา โดยดำเนินการดังนี้

ก) เสริมความเข้มแข็งในการกำกับดูแลตนเองของหนังสือพิมพ์โดยสภาการหนังสือพิมพ์แห่งชาติ โดยการสร้างความเข้าใจเรื่องข้อกำหนดด้านจรรยาบรรณของหนังสือพิมพ์แก่ประชาชน

ข) สร้างระบบกำกับดูแลสื่อวิทยุและโทรทัศน์ภายใต้การสนับสนุนของ กสทช. ซึ่งประกอบด้วย การนำเอาระบบแบ่งประเภทเนื้อหาของรายการ และระบบที่กำหนดช่วงเวลาจุดแบ่งในการนำเสนอเนื้อหาที่เหมาะสมมาใช้ในสื่อโทรทัศน์ การจัดทำข้อกำหนดจรรยาบรรณในด้านต่างๆ และการวางระบบพิจารณาเรื่องร้องเรียนในสองระดับ

สี่ การจัดสรรเงินจากกองทุนพัฒนากิจการกระจายเสียงและกิจการโทรทัศน์เพื่อประโยชน์สาธารณะ เพื่อสนับสนุนกิจกรรมที่มีผลตอบแทนทางพาณิชย์ต่ำ แต่เป็นประโยชน์ต่อสังคม เช่น

- ก) การสนับสนุนสถานีวิทยุโทรทัศน์สาธารณะ
- ข) การสนับสนุนสถานีวิทยุชุมชน
- ค) การสนับสนุนการผลิตรายการสารคดี หรือรายการเพื่อการศึกษาของผู้ประกอบการรายย่อยที่เข้าหลักเกณฑ์ตามกำหนด
- ง) โครงการให้การศึกษาเพื่อการเรียนรู้เท่าทันสื่อ (media literacy) แก่ประชาชน
- จ) การฝึกอบรมบุคลากรด้านสื่อ โดยให้การอุดหนุนโดยตรงแก่บุคลากร

2.1.8 แนวความคิดของผู้ศึกษา

อาจเป็นเรื่องแปลกสำหรับการเขียนวิทยานิพนธ์โดยทั่วไปผู้ศึกษาจะนำเสนอแนวความคิด และกรอบการวิเคราะห์ของตนเองมาอยู่ในบทที่ว่าด้วยทฤษฎี ดังที่ ผู้ศึกษาได้กระทำในการเขียนวิทยานิพนธ์นี้ ก็อาจจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าผู้ศึกษาแต่งคำารเอง หรือเขียนทฤษฎีเองหรืออย่างไร

อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษานั้นผู้ศึกษาควรจะมีกรอบแนวคิดที่ผ่านการเรียนรู้ สังคม และกลั่นกรองกลายเป็น “วิธีคิดและวิธีการมองปัญหา” อย่างตลกผลึกแล้วในระดับหนึ่ง เปรียบเสมือน “กระบวนทัศน์” ในการมองชีวิตและมองโลกที่มนุษย์คนหนึ่งควรจะมีเป็นกระบวนทัศน์ของตนเองเพื่อเป็นเครื่องมือในการอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน นอกเหนือจากการทำหน้าที่เป็น “เครื่องมือ” หรือพื้นฐานในการศึกษาวิจัยในเรื่องหนึ่งๆ และจะเป็นการดียิ่งหากกรอบความคิดที่ตลกผลึกแล้วของคนๆหนึ่งจะสามารถนำมาเชื่อมโยงกับแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาวิจัยในเรื่องต่างๆ อย่างสอดคล้องและสนับสนุนซึ่งกันและกัน

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้ศึกษาเชื่อว่าผู้ศึกษาและนักวิจัยจะอ้างเพียงทฤษฎีทางวิชาการโดยไม่มีแนวความคิดและความเชื่อเป็นของตนเองย่อมเป็นไปได้ และนี่เป็นเหตุผลสำคัญที่ผู้ศึกษาต้องการจะนำเสนอกรอบความคิดโดยทั่วไปของผู้ศึกษา หลังจากที่ได้นำเสนอทฤษฎีและแนวคิดของนักวิชาการและนักทฤษฎีที่อ้างถึงแล้วในการศึกษาคครั้งนี้

ผู้ศึกษาเลือกเรียนหลักสูตรเศรษฐศาสตร์การเมือง เพราะมีความเชื่อโดยส่วนตัวว่าความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนและชนชั้นของมนุษย์ในโลกนี้ ล้วนอยู่ภายใต้โครงสร้างของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและผลประโยชน์แทบทั้งสิ้น อันสอดคล้องกับการศึกษาของหลักสูตรเศรษฐศาสตร์การเมืองที่มุ่งศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดสรร แบ่งปัน แบ่งชิงซึ่งทรัพยากรธรรมชาติอันมีอยู่อย่างจำกัดเพื่อตอบสนองความต้องการอันไม่จำกัดของมนุษย์

กล่าวอย่างถึงที่สุด ผู้ศึกษาเชื่อว่ากลุ่มผู้มีอำนาจ (มากกว่า) ย่อมเป็นผู้จัดสรรทรัพยากรเพื่อตอบสนองต่อความต้องการและผลประโยชน์ของตนและกลุ่มของตน เช่นเดียวกับการจัดสรรคลื่นวิทยุและโทรทัศน์ที่ผู้มีอำนาจ (ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ) ย่อมจัดสรรคลื่นความถี่ดังกล่าวผลประโยชน์ของตนเองและพวกพ้อง

ในการศึกษาคครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ให้น้ำหนักกับทฤษฎีกลุ่ม Political Economy of Media Theory เป็นเครื่องมือหลักในการวิเคราะห์ เพราะเนื้อหาหลักของการศึกษามุ่งประเด็นไปที่โครงสร้างการเป็นเจ้าของและปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดสรร แบ่งปัน และแบ่งชิงผลประโยชน์ของคลื่นความถี่วิทยุ แม้ว่าโดยแท้จริงแล้วมิติทางด้านวัฒนธรรมและการใช้สื่อเป็นเครื่องมือในการครอบงำทางอุดมการณ์เพื่อปกป้องโครงสร้างทางอำนาจและผลประโยชน์ตาม

แนวทางของสำนัก Frankfurt ก็มีพลังในการอธิบายเป็นอย่างมาก เพียงแต่ว่าการศึกษาคั้งนี้มุ่งไปที่โครงสร้างทางอำนาจในการจัดการกับคลื่นความถี่เป็นสำคัญ

เป็นที่น่าสังเกตว่าทฤษฎีแต่ละทฤษฎีที่นักวิชาการตะวันตกพัฒนาขึ้นต่างก็มีพลังในการอธิบายปรากฏการณ์ในช่วงเวลานั้นๆ ส่วนที่เป็นความแตกต่างในรายละเอียดบางประเด็นของแต่ละทฤษฎีนั้นล้วนมาจากสภาพแวดล้อมหรือบริบททางสังคมในแต่ละยุค ซึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยด้านกาลเวลา (Time) และเทศะ (Place) นั่นเอง เพราะฉะนั้น การที่จะนำทฤษฎีใดมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างมีพลังมากน้อยเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในยุคหนึ่งๆ

อาจารย์ที่ปรึกษาของผู้ศึกษา รศ.ดร. ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ จึงได้ข้อยู่เสมอว่า นักศึกษาหรือนักวิชาการทางสังคมศาสตร์ควรมีทฤษฎีหลายทฤษฎีให้เลือกใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ในสถานการณ์ต่างๆ เปรียบเสมือนพ่อครัวที่จะต้องมียัดไว้ใช้หลายๆ เล่ม เพราะบางครั้งพ่อครัวอาจจำเป็นต้องใช้มีดหั่นเนื้อ ขณะที่บางเวลาที่ต้องการมีดปอกผลไม้ฉันทัด การเลือกใช้ทฤษฎีที่สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เป็นจริงในแต่ละช่วงเวลา ก็ย่อมแตกต่างกันฉันทัด

2.2 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

น้ามนต์ พรหมเปี่ยม (2541) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “เศรษฐกิจศาสตร์การเมืองของวิฑูรกระจายเสียงระบบ เอฟ.เอ็ม. ในเขตกรุงเทพมหานคร ช่วงปี พ.ศ. 2530 – 2539” พบว่า สถานีวิฑูรระบบ เอฟ.เอ็ม. ในกรุงเทพมหานครทุกสถานีเป็นของหน่วยราชการมาตั้งแต่แรกเริ่ม แม้ว่าจะมีการปรับตัวด้วยการเปิดให้เอกชนเข้ามาร่วมดำเนินการในลักษณะการให้สิทธิ์เช่าเวลาหรือการเปิดประมูลให้สัมปทานในบางสถานี แต่รัฐก็ยังคงเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์สถานีวิฑูรจนกระทั่งปัจจุบัน ถึงแม้ว่าภาวการณ์การเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ และการเปิดประมูลให้สัมปทานในสถานีวิฑูรบางแห่งในช่วงกลางทศวรรษ 2530 จะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้อุตสาหกรรมสื่อวิฑูรกระจายเสียงที่มีการแข่งขันสูงระหว่างผู้ประกอบการรายใหญ่ แต่กลับส่งผลให้เกิดการกระจุกตัวและผูกขาดการดำเนินกิจการ โดยกลุ่มธุรกิจสื่อสารมวลชนเพียงไม่กี่กลุ่ม

กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2546) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “เศรษฐกิจศาสตร์การเมืองของวิฑูรกระจายเสียงระบบ เอฟ.เอ็ม. ในกรุงเทพมหานคร โดยใช้แนวคิดว่าด้วยโครงสร้างการเป็นเจ้าของ (Structure of Ownership) พบว่าหน่วยงานของรัฐยังคงผูกขาดการเป็นเจ้าของสถานีวิฑูรระบบ เอฟ.เอ็ม. ในเขต

กรุงเทพมหานครอยู่เช่นเดิม กล่าวคือ ในจำนวนสถานีวิทยุกระจายเสียงระบบ เอฟ.เอ็ม. จำนวน 40 สถานี ยังเป็นของกระทรวงกลาโหม (ประกอบด้วยสำนักงานปลัดกระทรวง, กองบัญชาการทหารสูงสุด, กองทัพบก, กองทัพเรือ และกองทัพอากาศ) จำนวน 19 สถานี คิดเป็น 17.5% กรมประชาสัมพันธ์มี 6 สถานี คิดเป็น 15% และที่เหลือเป็นของหน่วยงานอื่นๆ

ในจำนวน 40 สถานี ดังกล่าวนี้นี้ได้มีการดำเนินกิจการเพื่อแสวงหากำไรเป็นจำนวนมากถึง 36 สถานี ด้วยการเปิดให้เอกชนเข้ามาดำเนินการ

ในการศึกษาของ กนกศักดิ์ ยังพบว่าในช่วงครึ่งหลังทศวรรษ 2530 หรือภายหลังการเปิดประมูลนั้นสื่อวิทยุมีการกระจุกตัวสูงขึ้นเรื่อยๆ นอกจากนี้ เมื่อศึกษาถึงรายได้สูงสุด 4 อันดับแรกในแต่ละปีของธุรกิจวิทยุ ก็พบว่า รายได้ในแต่ละปีจะหมุนเวียนอยู่เฉพาะบริษัทเดิมๆ เพียงไม่กี่บริษัท เช่น บริษัท มิเดียพลัส จำกัด, บริษัท เอ-ไทม์ มิเดีย จำกัด, บริษัท แปซิฟิก คอร์ปอเรชั่น จำกัด, บริษัท ยูแอนด์ไอ คอร์ปอเรชั่น จำกัด, บริษัท สตูดิโอ 107 จำกัด และกลุ่มเนชั่น ซึ่งการที่อุตสาหกรรมสื่อวิทยุกระจายเสียงมีการกระจุกตัวอยู่ในมือของผู้ประกอบการเพียงไม่กี่ราย แต่มีอำนาจและอิทธิพลทางเศรษฐกิจ สามารถกำหนดทิศทางความเป็นไปของอุตสาหกรรมนี้ ก่อให้เกิดภาวะกึ่งผูกขาด ซึ่งถือว่าเป็นการครอบงำผู้ประกอบการรายย่อยอื่นๆ (Market Domination)

นอกเหนือจากประเด็นดังกล่าวข้างต้นแล้ว กนกศักดิ์ยังได้ชี้ให้เห็นว่าหน่วยงานของรัฐ ซึ่งเป็นเจ้าของสถานีวิทยุแต่ละแห่งได้ดำเนินการอย่างไรในการเปิดโอกาสให้เอกชนเข้ามาดำเนินการ ทั้งนี้ ได้ทำการศึกษาแยกแยะแต่ละหน่วยงานต่างๆ ออกจากกัน เช่น การดำเนินการของกรมประชาสัมพันธ์ องค์การสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทย และกระทรวงกลาโหม

อาจกล่าวได้ว่า ทีมงานของ น้ามนต์ พรหมเปี่ยม และ กนกศักดิ์ แก้วเทพ ต่างก็ให้ความสำคัญกับโครงสร้างการเป็นเจ้าของ การผูกขาด และการกระจุกตัวของกลุ่มทุนในธุรกิจสื่อวิทยุ โดยที่ผลงานทั้งสองชิ้นที่ได้หยิบยกมานี้ถือว่าการศึกษาอย่างต่อเนื่องของประเด็นที่ทำการศึกษาในประเด็นเดียวกัน

พรทิพย์ อุทกภาชน์ (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาทของรัฐต่อการรักษาอำนาจและผลประโยชน์ในการปฏิรูปการจัดการกิจการวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ตามรัฐธรรมนูญ มาตรา 40” โดยได้ทำการศึกษาถึงปัจจัยและวิธีการของความพยายามที่จะรักษาอำนาจและผลประโยชน์ของภาครัฐที่มีต่อการปฏิรูปสื่อวิทยุกระจายเสียงและสื่อวิทยุโทรทัศน์ ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ มาตรา 40 ที่ภาครัฐต้องถ่ายโอนอำนาจดังกล่าวให้ประชาชน การดำเนินการ

ดังกล่าวต้องอยู่ภายใต้ขอบเขตที่กฎหมายกำหนด และภายใต้เงื่อนไขกระแสประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมของประชาชน

จากการศึกษาพอสรุปได้ว่า ปัจจัยที่ทำให้ภาครัฐพยายามรักษาอำนาจและผลประโยชน์ ได้แก่ อำนาจในการครอบครองกรรมสิทธิ์ต่อกระจายเสียงทั้ง 2 ประเภท เพื่อประโยชน์ทั้งเรื่องอำนาจในการควบคุมข้อมูลข่าวสารและประโยชน์เป็นรายได้จากผลตอบแทนการเช่าเวลามูลค่ามหาศาล แต่อย่างไรก็ตาม ด้วยกระแสประชาธิปไตย เมื่อภาคสังคมเคลื่อนไหวแสดงเจตนารมณ์ตามรัฐธรรมนูญ ก็ต้องทำให้ภาครัฐใช้วิธีการประสานประโยชน์ ขินยอมให้ภาคสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการร่างกฎหมาย

สุภิญญา กลางณรงค์ (2543) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “มาตรา 40 กับวาทกรรมการปฏิรูปสื่อ” โดยมุ่งทำความเข้าใจถึงรัฐธรรมนูญมาตรา 40 ที่เป็นแนวทางสู่การปฏิรูประบบและโครงสร้างสื่อวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ในประเทศไทย ซึ่งตกอยู่ในการควบคุมของรัฐและกลไกธุรกิจมายาวนาน เมื่อมีปัจจัยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงย่อมทำให้เกิดกระแส ปฏิกริยาและความเคลื่อนไหวของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคม โดยเฉพาะกระบวนการร่างกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญมาตรา 40 ที่มีความขัดแย้งและการช่วงชิงนิยามการให้ความหมายต่อมาตรา 40 ตลอดเวลา งานวิจัยชิ้นนี้จึงได้นำแนวคิดเรื่องการวิเคราะห์วาทกรรม (Discursive analysis) และทฤษฎีเชิงวิพากษ์ (Critical theory) แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political economy) ที่วิเคราะห์เรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจและผลประโยชน์มาใช้อธิบายและนำเสนอข้อมูลประกอบการวิเคราะห์ โดยการพรรณนา (Descriptive) ผลการศึกษาพบว่า การร่างกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญมาตรา 40 ฉบับแรกเต็มไปด้วยความขัดแย้ง โดยมีประเด็นหลักคือเรื่ององค์กรอิสระที่จะมาทำหน้าที่จัดสรรและกำกับดูแลคลื่นความถี่ว่าควรจะมีกี่องค์กร ระหว่างฝ่ายรัฐที่สนับสนุนให้มีองค์กรเดียวดูแลรวมทั้งกิจการวิทยุโทรทัศน์และกิจการ โทรคมนาคม และฝ่ายที่สนับสนุนให้มีสององค์กรแยกจากกันเป็นอิสระเพื่อถ่วงดุลอำนาจและตอบสนองปรัชญาที่แตกต่างระหว่างสองกิจการ

วาทกรรมหลักของภาครัฐและธุรกิจโทรคมนาคมสนับสนุนแนวคิดที่เน้นเทคโนโลยีเป็นหลัก กับความเป็นโลกไร้พรมแดน การค้าเสรี และทุนนิยมเสรี ส่วนวาทกรรมหลักของนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนสนับสนุนแนวคิดการให้ความสำคัญกับปรัชญาสื่อมวลชนและการปฏิรูปโครงสร้างที่ถ่วงดุลกระจายอำนาจ โปร่งใส รวมถึงการคำนึงถึงสิทธิเสรีภาพและการมีส่วนร่วมของ

ประชาชนเป็นหลัก อันจะนำไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยทางการสื่อสารมากกว่าการมีหนึ่งองค์กรที่ทำให้เทคโนโลยีโทรคมนาคมมาครอบงำปรัชญาของสื่อวิทยุโทรทัศน์ เพราะสื่อสารมวลชนควรเป็นสายใยแห่งการสื่อสารของสังคม มากกว่าเน้นการพัฒนาเทคโนโลยีการสื่อสารที่ล้ำหน้าทันสมัย และเน้นการแปรรูปมากกว่าการปฏิรูประบบ ในขณะที่ประชาชนในประเทศยังขาดสิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและสิทธิในการสื่อสารผ่านสื่อของรัฐที่ควรเป็นสื่อของสาธารณะ

การศึกษาของสุภิญญาได้ชี้ให้เห็นว่าเบื้องหลังของการต่อสู้ช่วงชิงการนำในกระบวนการให้ความหมายต่อการเปลี่ยนแปลงเรื่องการปฏิรูปสื่อตามบทบัญญัติในมาตรา 40 ระหว่างแนวทางทุนนิยมเสรี อำนาจนิยม กับประชาชนนิยม-ประชาธิปไตยนั้น มีเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์มาเกี่ยวพันโดยตรงและอยู่เบื้องหลังการปฏิบัติการทางวาทกรรมทั้งหมด

สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ (2547) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การกำกับดูแลโครงสร้างสื่อวิทยุและโทรทัศน์” ผลการศึกษาพบว่า การแพร่ภาพกระจายเสียงส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการใช้คลื่นความถี่ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ซึ่งทำให้บริการแพร่ภาพกระจายเสียงในแต่ละช่วงเวลามีปริมาณจำกัดด้วย นอกจากนี้ สื่อยังเป็นสินค้าที่ผลกระทบ (externality) ต่อสังคมอย่างกว้างขวาง เนื่องจากมีอิทธิพลต่อแนวคิด ทศนคติ ตลอดจนการรับรู้ข้อมูลข่าวสารของคนในสังคม ทั้งในด้านการเมืองและวัฒนธรรม ตลาดของสื่อวิทยุและโทรทัศน์จึงเป็นตลาดที่มีความล้มเหลว (market failure) ในการจัดสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ ความล้มเหลวดังกล่าวจึงมีเหตุผลให้รัฐสามารถมีบทบาทในการแทรกแซงตลาดสื่อได้ ทั้งนี้ มาตรการในการแทรกแซงอาจมีหลายรูปแบบ เช่น การสนับสนุนให้เกิดวิทยุและโทรทัศน์สาธารณะ (public broadcasting) หรือวิทยุชุมชน (community radio) การกำกับดูแลด้านเนื้อหา (content regulation) ในบางรูปแบบ ตลอดจน การกำกับดูแลด้านโครงสร้าง (structure regulation) การกำกับดูแลเชิงโครงสร้างของสื่อวิทยุและโทรทัศน์อาจมีวัตถุประสงค์รองรับหลายประการ เช่น เพื่อส่งเสริมความหลากหลายด้านโครงสร้าง ซึ่งจะเอื้อให้เกิดความหลากหลายด้านเนื้อหา ส่งเสริมความหลากหลายด้านวัฒนธรรม และป้องกันการครอบงำทางวัฒนธรรมโดยต่างชาติ ส่งเสริมให้เกิดบริการอย่างทั่วถึง (Universal access) สนับสนุนให้เกิดการแข่งขันเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาที่ดีขึ้น สร้างความเชื่อมั่นแก่สาธารณะต่อความโปร่งใสในการกำกับดูแลและการออกใบอนุญาต และควบคุมให้การใช้คลื่นความถี่เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

รายงานการวิจัยเรื่อง “การกำกับดูแลโครงสร้างสื่อวิทยุและโทรทัศน์” นี้ได้วิเคราะห์แนวคิดทางทฤษฎีถึงความจำเป็นในการกำกับดูแลโครงสร้างสื่อวิทยุและโทรทัศน์ ทบทวนประสบการณ์ในต่างประเทศ และนำเสนอข้อเสนอแนะเพื่อกำกับดูแลโครงสร้างสื่อวิทยุและโทรทัศน์ที่เหมาะสมสำหรับประเทศไทย ซึ่งผู้วิจัยได้พบข้อเท็จจริงพร้อมมีข้อเสนอที่สำคัญในรายงานวิจัย ได้แก่

- ประเทศต่างๆ ส่วนใหญ่มักมีข้อจำกัดในการถือครองหุ้นส่วนของชาวต่างชาติ เนื่องจากเกรงว่าจะถูกครอบงำทางวัฒนธรรม ประเทศไทยควรมีหลักเกณฑ์ในลักษณะเดียวกัน โดยมีข้อกำหนดห้ามชาวต่างชาติถือครองหุ้นส่วนข้างมากในกิจการวิทยุ โทรทัศน์และโทรทัศน์แบบบอกรับสมาชิก

- ควรมีการจำกัดจำนวนสถานีวิทยุและโทรทัศน์ที่ผู้ประกอบการสื่อแต่ละรายสามารถถือครองได้ไว้ไม่ให้สูงนัก เช่น ไม่ให้ถือครองสถานีโทรทัศน์ได้เกิน 1 สถานี และสถานีวิทยุเกินกว่าร้อยละ 20 ของจำนวนสถานีที่มีอยู่ในพื้นที่นั้น เพื่อป้องกันมิให้ผู้ประกอบการรายใดรายหนึ่งสามารถมีอิทธิพลเหนือประชาชนในพื้นที่นั้นได้มากเกินไป

- ยังไม่มีความจำเป็นที่ประเทศไทยจะต้องมีกฎเกณฑ์ทั่วไปในการถือครองข้ามสื่อระหว่างสื่อวิทยุโทรทัศน์และสื่อหนังสือพิมพ์เหมือนในต่างประเทศ เนื่องจากที่ผ่านมา ตลาดหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยมีการแข่งขันกันอยู่มากพอสมควร นอกจากนี้ การถือครองข้ามสื่อที่น่าจะมีประโยชน์ในการลดต้นทุนในการประกอบการของผู้ประกอบการ ซึ่งน่าจะส่งผลดีต่อผู้บริโภคด้วย

- การปฏิรูปโครงสร้างของสื่อวิทยุและโทรทัศน์ในประเทศไทยจะเกิดขึ้นไม่ได้หากไม่มีการปฏิรูประบบใบอนุญาตประกอบกิจการ ทั้งนี้ การปฏิรูประบบใบอนุญาตควรมีแนวทางดังต่อไปนี้

- กระบวนการออกใบอนุญาตต้องมีความโปร่งใส เช่น มีขั้นตอนในการขอรับฟังความคิดเห็นจากสาธารณะ (Public Consultation)

- การออกใบอนุญาตควรคำนึงถึงระยะเวลาที่คุ้มกับการลงทุน วัตถุประสงค์ของการประกอบกิจการ แนวทางการพัฒนากิจการของผู้ขอรับใบอนุญาต ความต้องการในสิทธิด้านการสื่อสารของผู้บริโภค รวมทั้งผลการประเมินการประกอบกิจการ

- ควรมีเงื่อนไขการกำกับดูแลด้าน โครงสร้างในใบอนุญาต เช่น สิทธิในการใช้โครงสร้างพื้นฐานและพื้นที่สาธารณะ (Right of Way) และการร่วมใช้โครงข่ายของผู้ประกอบการอื่น
- ควรมีมาตรการในการส่งเสริมการแข่งขันดังต่อไปนี้
- เร่งประกาศหลักเกณฑ์ในการมีอำนาจเหนือตลาด และหลักเกณฑ์ในการควบรวมกิจการให้มีความชัดเจน โดยเร็ว
- ออกมาตรการป้องกันการใช้อำนาจเหนือตลาดอย่างไม่เป็นธรรมของผู้ประกอบการสถานีโทรทัศน์และวิทยุรายใหญ่ที่มีส่วนแบ่งตลาดสูง และการมีการผนวกกันในอนาคต
- เร่งพัฒนาความสามารถในการวิเคราะห์การแข่งขันในตลาดสื่อของคณะกรรมการและเจ้าหน้าที่ กสช.
- ควรมีบทบัญญัติป้องกันการแข่งขันที่ไม่เป็นธรรมสำหรับกิจการแพร่ภาพกระจายเสียงเป็นการเฉพาะ เช่น ควรมีกฎระเบียบในการใช้อุปกรณ์รับสัญญาณ โทรทัศน์แบบบอกรับสมาชิก (Conditional Access Equipment) หรือโปรแกรมรายการอิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Programming Guide) เพื่อป้องกันมิให้ผู้ประกอบการกีดกันการแข่งขันจากผู้ประกอบการรายใหม่

พิรงรอง รามสูต รณชนันท์ และ ศศิธร บัวโกศล (2546) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การกำกับดูแลเนื้อหาของสื่อวิทยุและโทรทัศน์ในประเทศไทย” เพื่อมุ่งหาแนวทางที่เหมาะสมในการกำกับดูแลเนื้อหาของสื่อโดยรัฐและองค์กรวิชาชีพ โดยใช้แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับเนื้อหาของสื่อและสาธารณประโยชน์ ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์และการเมือง และมีติในการกำกับดูแลเนื้อหาของ Independent Television Commission (ITC) ของประเทศอังกฤษ เป็นแนวทางและกรอบในการศึกษาและวิเคราะห์ ซึ่งภาพรวมของการศึกษาจะเริ่มต้นด้วยมิติทางประวัติศาสตร์ของการกำกับดูแลเนื้อหาในประเทศไทย อันแสดงถึงความสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างกระบวนการกำกับดูแลที่เป็นมาในอดีตกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองของสื่อวิทยุและโทรทัศน์ ซึ่งผูกพันอยู่กับการเป็นเจ้าของของรัฐและจุดเปลี่ยนในยุคแห่งการปฏิรูปสื่อที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอันสำคัญหลายประการต่อโครงสร้างและสาระของระบบวิทยุและโทรทัศน์ ซึ่งส่งผลต่อเนื่องถึงรูปแบบการกำกับดูแลเนื้อหาต่อมาด้วย

นอกเหนือจากมิติทางประวัติศาสตร์แล้ว การศึกษานี้ยังนำเสนอถึงสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันทั้งในเชิงโครงสร้างและสาระในการกำกับดูแลเนื้อหาสื่อวิทยุโทรทัศน์ โดยแบ่งการวิเคราะห์เนื้อหาออกเป็น 2 ส่วนด้วยกัน คือ เนื้อหาประเภทรายการ และเนื้อหาประเภทโฆษณา โดยการศึกษาได้พิจารณาถึงทั้งการกำกับดูแลที่เป็นมาตรการและกระบวนการตรวจสอบจากภาครัฐ ซึ่งรวมไปถึงคณะกรรมการกิจการวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์แห่งชาติ (กกช.) กองงาน กกช. ในกรมประชาสัมพันธ์ และสถานีวิทยุและโทรทัศน์ต่างๆ รวมถึงการกำกับดูแลที่มาจากภาคอุตสาหกรรม สื่อที่เป็นเอกชน ได้แก่ อุตสาหกรรมสื่อทางด้านข่าวสาร อุตสาหกรรมสื่อทางด้านบันเทิง อุตสาหกรรมโฆษณา ตลอดจนกลไกการตรวจสอบและร้องเรียนที่เปิดให้ประชาชนเข้าถึงได้ โดยพิจารณาจากการประกอบกิจการ 3 ประเภท คือ วิทยุ โทรทัศน์พื้นฐาน (ฟรีทีวี) และโทรทัศน์บอกรับสมาชิก หลังจากประมวลภาพรวมของการกำกับดูแลที่เป็นอยู่ในปัจจุบันแล้ว จะเป็นการวิเคราะห์ถึงปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการกำกับดูแลเนื้อหา ไม่ว่าจะเป็นปัญหาในเนื้อหาที่พบจากประสบการณ์ในการกำกับดูแล และปัญหาในกระบวนการกำกับดูแลเอง ว่ามีข้อจำกัดหรืออุปสรรคใดบ้าง หลังจากนั้นจะเป็นบทวิเคราะห์ถึงความเปลี่ยนแปลงในสาระสำคัญของร่างพระราชบัญญัติประกอบกิจการวิทยุและโทรทัศน์ อันจะเป็นบทบัญญัติทางกฎหมายสำหรับ การกำกับดูแลเนื้อหาภายใต้โครงสร้างใหม่ คือ คณะกรรมการกิจการกระจายเสียงและกิจการโทรทัศน์แห่งชาติ (กสช.) ท้ายที่สุดจะเป็นการนำเสนอแนวทางนโยบายเกี่ยวกับรูปแบบการกำกับดูแลของเนื้อหาที่น่าจะอยู่ในดุลพินิจสำหรับสังคมไทยในยุคแห่งการปฏิรูปสื่อ

สำหรับข้อเสนอแนะและแนวทางนโยบายสำหรับการกำกับดูแลเนื้อหาสื่อวิทยุโทรทัศน์ แบ่งออกได้เป็นประเด็นต่างๆ ได้แก่ วัตถุประสงค์ในการกำกับดูแลเนื้อหาทางสื่อวิทยุโทรทัศน์ควรปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความเคลื่อนไหวทางสังคมที่เปลี่ยนแปลง โดยมุ่งเน้นที่เสรีภาพในการแสดงออก การรับรู้ข่าวสาร สิทธิส่วนบุคคล และมาตรฐานของเนื้อหา ส่วนรูปแบบของกลไกการกำกับดูแลในอนาคต จำเป็นต้องใช้การผสมผสานกันระหว่างการออกกฎหมายและการลงโทษกับการให้เป้าประสงค์และแรงจูงใจสำหรับผู้ประกอบกิจการในกิจการทั้ง 3 ประเภท อันได้แก่ รัฐพาณิชย์ และประชาชน สำหรับการกำกับดูแลมาตรฐานของเนื้อหาที่เหมาะสมกับสังคมไทยทำได้หลายแนวทาง โดยแบ่งเป็นส่วนของการพัฒนาระบบแบ่งประเภทเนื้อหาด้วยวิธีต่างๆ ดังที่นำเสนออย่างละเอียดไว้ในรายงาน และส่วนของการกำกับดูแลร่วมกับผู้ประกอบการและนักวิชาชีพในอุตสาหกรรมวิทยุและโทรทัศน์ผ่านการกำกับดูแลตนเองในแต่ละอุตสาหกรรมสื่อ สุดท้ายคือเรื่อง

ของความโปร่งใสของการกำกับดูแล ปัญหาสำคัญประการหนึ่งของ กกช. คือ ลักษณะการกำกับดูแลที่ขาดความเป็นอิสระ และมีข้อจำกัดด้านอำนาจราชการ ซึ่งแนวทางแก้ไขคือ กกช.ที่จะตั้งขึ้นในอนาคต ควรมีการเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องราวร้องเรียน การพิจารณาตรวจสอบ รวมไปถึงการลงโทษในลักษณะต่างๆ ผ่านการตีพิมพ์หรือช่องทางสื่อสารอื่นๆ เพื่อให้สาธารณชนได้รับทราบ เป็นการสร้างความโปร่งใสและตรวจสอบได้ของการกำกับดูแลสื่อ

วิลาสินี พิพิธกุล (2547) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “กลไกการตรวจสอบสื่อภาคประชาชน” (media watchdog group) เพื่อหาข้อเสนอแนะต่อการพัฒนารูปแบบการตรวจสอบสื่อภาคประชาชน อันเป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งของการปฏิรูประบบสื่อ

วิธีการศึกษาประกอบด้วย การทบทวนบทเรียนจากองค์กรตรวจสอบสื่อภาคประชาชนของต่างประเทศ บทเรียนจากองค์กรตรวจสอบสื่อของประเทศไทย วิเคราะห์เปรียบเทียบจุดดีจุดด้อยขององค์กรในต่างประเทศกับของประเทศไทยในด้านสำคัญ 3 ด้าน คือ การจัดโครงสร้างองค์กร การดำเนินการติดตามตรวจสอบและช่องทางการเผยแพร่ และการประเมินประสิทธิภาพของการตรวจสอบและได้เสนอแนะแนวทางการพัฒนาองค์กรภาคประชาชนเพื่อการติดตามตรวจสอบสื่อที่มีประสิทธิภาพ

ผลการศึกษาเชิงเปรียบเทียบพบว่า องค์กรตรวจสอบสื่อของต่างประเทศมีการจัดโครงสร้างองค์กรเป็นระบบมากกว่า มีคณะทำงานประจำ มีการเชื่อมโยงงานกับกลุ่มสังคมอื่นๆ รวมทั้งภาครัฐและเอกชน มีช่องทางให้ผู้บริโภคสื่อได้มีส่วนร่วม และมีหลักสูตรการรู้เท่าทันสื่อ (media literacy) ในขณะที่การตรวจสอบสื่อของไทยไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน เป็นเพียงกิจกรรมหนึ่งขององค์กรพัฒนาเอกชน การติดตามตรวจสอบสื่อของไทยจึงมีแนวโน้มจะจำกัดอยู่แค่การตรวจสอบสื่อสิ่งพิมพ์ และเป็นการตรวจสอบแบบเชิงรับ ยังไม่เปิดโอกาสให้ผู้บริโภคมีส่วนร่วมมากนัก และยังไม่สามารถสร้างเครือข่ายทางสังคมได้เท่าที่ควร

งานวิจัยชิ้นนี้ได้เสนอให้มืองค์กรตรวจสอบสื่อภาคประชาสังคม (civil society) ไม่ใช่องค์กรพัฒนาเอกชน มีคณะทำงานจากหลากหลายสาขา ตรวจสอบสื่อหลากหลายประเภท โดยเฉพาะอินเทอร์เน็ต และสื่อบันเทิง มีมาตรการรักษาความโปร่งใส มีช่องทางการเผยแพร่ที่หลากหลาย มีการดำเนินการเชิงรุกด้วยการให้ความรู้และสร้างจิตสำนึกแก่ผู้บริโภค ใช้ประโยชน์จากสื่ออินเทอร์เน็ตในการเปิดพื้นที่สาธารณะ และการระดมพลังและสร้างเครือข่ายกับกลุ่มอื่นๆ อย่างกว้างขวาง

ฐิตินันท์ พงษ์สุทธิรักษ์ และ วีระยุทธ กาญจน์ชูฉัตร (2546) ทำการวิจัยเรื่อง “สื่อสาธารณะ” อันเป็นหนึ่งในโครงการวิจัยการปฏิรูปสื่อฯ โดยมุ่งทำการศึกษาถึงแนวคิดเกี่ยวกับสื่อสาธารณะทั้งในเชิงวิชาการและประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในต่างประเทศเพื่อนำมาประยุกต์ให้เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย โดยเฉพาะหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี 2540 ที่ก่อให้เกิดความตื่นตัวของภาคประชาสังคมที่มีต่อระบบสื่อสารมวลชนของประเทศเป็นอย่างมาก

ผลการศึกษาพบว่า แนวคิดพื้นฐานของสื่อสาธารณะอยู่ที่การยึดถือผลประโยชน์ของประชาชนทุกคน โดยมีความเป็นอิสระ ความหลากหลายและแตกต่างจากสื่อเชิงพาณิชย์ ทั้งนี้ เนื้อหาที่นำเสนอจะต้องเป็นกลาง สอดคล้องกับความต้องการและสนใจของประชาชนทุกกลุ่มและให้ความสำคัญกับคุณภาพมากกว่าจำนวนผู้ชม ด้วยภารกิจดังกล่าว องค์กรสื่อสาธารณะจึงต้องเป็นอิสระจากอิทธิพลของรัฐและกลุ่มทุน ดังนั้น รายได้หลักของสื่อสาธารณะจึงควรมาจากประชาชนในรูปแบบของค่าธรรมเนียม (License Fee) เป็นหลัก อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาประสบการณ์ของประเทศต่างๆ พบว่าสื่อสาธารณะในแต่ละประเทศก็มีทั้งความสอดคล้องและแตกต่างกันตามบริบทของแต่ละประเทศ โดยลักษณะสำคัญที่สอดคล้องกัน ได้แก่ ภารกิจขององค์กร การมีกลไกการกำกับดูแลที่ชัดเจนและโปร่งใส รวมถึงเนื้อหารายการที่เน้นสาระมากกว่าบันเทิง ส่วนความแตกต่างที่สำคัญ ได้แก่ ที่มาของเงินสนับสนุน ซึ่งขยับขึ้นกับบริบททางวัฒนธรรมและเวลาของแต่ละประเทศ

ในกรณีของประเทศไทย ผลการศึกษายังพบว่าสื่อวิทยุและโทรทัศน์ซึ่งเป็นสื่อที่สำคัญและมีอิทธิพลต่อประชาชนมากที่สุดในปัจจุบัน กลับตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของรัฐและกลุ่มทุนมาโดยตลอด จึงไม่สามารถทำหน้าที่เป็นสื่อสาธารณะได้อย่างสมบูรณ์ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องปฏิรูประบบสื่อทั้งสองประเภท

อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์ (2544) ได้ทำการศึกษาเรื่องระบบวิทยุและโทรทัศน์ โครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมือง และผลกระทบต่อสิทธิเสรีภาพ โดยได้แบ่งพัฒนาการของวิทยุกระจายเสียงไทยเป็น 3 ยุค กล่าวคือ

1. ระบบวิทยุกระจายเสียงยุคแรก : การผูกขาดรัฐ (พ.ศ. 2473 – 2501)

วิทยุกระจายเสียงเป็นสิ่งมวลงชนที่รัฐถือครองกรรมสิทธิ์ตั้งแต่แรก เริ่มมีการออกอากาศเมื่อกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2473 และรัฐบาลประกาศใช้พระราชบัญญัติวิทยุโทรเลข (แก้ไขเพิ่มเติม) พ.ศ. 2473 มีหลักการสำคัญคือ เปิดโอกาสให้ประชาชนมีเครื่องรับวิทยุกระจายเสียงได้ เพราะแต่ก่อนนั้นกฎหมายไม่อนุญาตให้เอกชนมีเครื่องรับวิทยุไว้ในครอบครอง แต่ช่วงแรกเริ่มนี้ก็อนุญาตให้วิทยุกระจายเสียงหารายได้ในระบบธุรกิจ โดยที่ประชุมเสนาบดีสภาเคยมีมติให้กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม อนุญาตให้ห้างร้านประกาศโฆษณาได้ โดยให้ประกาศแจ้งสิ่งของที่ห้างร้านนั้นขายโดยไม่พรรณนาถึงคุณภาพ จึงเป็นเพียงการประกาศข่าวสารให้ประชาชนทราบเพื่อเผยแพร่การค้ามากกว่าการโฆษณา

แต่หลังจากการที่เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 วิทยุกระจายเสียงได้เป็นเครื่องมือสำคัญในการแพร่ข่าวสารเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะการเปลี่ยนแปลงนั้นมีฐานที่แคบมากเฉพาะในกลุ่มข้าราชการพลเรือนทหารในพระนครจำนวนหนึ่งเท่านั้น การควบคุมการกระจายข่าวให้ถึงประชาชนและข้าราชการอื่น ๆ จึงมีความสำคัญยิ่งในการสร้างความยอมรับต่อระบอบการปกครองใหม่

สถานการณ์เป็นเครื่องมือทางการเมืองของวิทยุกระจายเสียงยิ่งชัดเจนขึ้นเมื่อกิจการวิทยุกระจายเสียงที่เคยอยู่ในความรับผิดชอบของกรมไปรษณีย์โทรเลขถูกโอนไปขึ้นอยู่กับสำนักงานโฆษณาการ ในพ.ศ. 2482 ซึ่งเป็นหน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ออกิจการด้านโฆษณาเผยแพร่และให้ความรู้ด้านการปกครองในระบอบประชาธิปไตยแก่ประชาชนเป็นไปโดยกว้างขวาง วิทยุจึงกลายเป็นสื่อสำคัญในการสร้างความชอบธรรมแก่คณะผู้ปกครองคณะใหม่ และแนวความคิดประชาธิปไตย

ในยุคแรกของกิจการวิทยุกระจายเสียงไทย วิทยุมีบทบาทเป็นเครื่องมือของระบอบการปกครองโดยตรง โดยบุคคลในระดับชั้นนำของรัฐบาล รวมทั้งจอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการได้กำหนดเนื้อหาของรายการวิทยุที่จะออกกระจายเสียง ซึ่งอยู่ในรูปของคำปราศรัย ข่าวสารของทางราชการ ละคร เพลงปลุกใจ และรายการสนทนา

สถานีวิทยุแห่งประเทศไทยเริ่มมีคู่แข่ง เมื่อรัฐบาลอนุญาตให้ส่วนราชการต่างๆ จัดตั้งสถานีวิทยุได้ ซึ่งทำให้มีสถานีของส่วนราชการทหารในเขตกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดเกิดขึ้นหลายแห่ง สถานีวิทยุกระจายเสียงที่ตั้งขึ้นเหล่านี้มีทั้งดำเนินการ โดยไม่มีการโฆษณาสินค้า คืออาศัยงบประมาณหน่วยงานตนทั้งหมด และสถานีวิทยุกระจายเสียงที่หารายได้เพิ่มเติมจากงบประมาณที่ได้รับจากการโฆษณาสินค้า สถานีวิทยุประเภทหลังนี้ ส่วนใหญ่เสนอรายการทางศิลปวัฒนธรรม เช่น สถานีวิทยุ 1 ปณ. ต่อมา มีการตั้งสถานีวิทยุ ททท. ของบริษัท ไทยโทรทัศน์ จำกัด รัฐบาลได้ออกพ.ร.บ.วิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ นับเป็นกฎหมายฉบับแรกที่ควบคุมกิจการวิทยุโทรทัศน์ สาระสำคัญของ พ.ร.บ. 2498 นี้คือ การจัดระบบวิทยุและโทรทัศน์ของรัฐในแบบ State System กล่าวคือ รัฐเป็นเจ้าของและเป็นผู้ดำเนินการ โดยให้กระทรวง ทบวง กรม และนิติบุคคล 8 แห่ง เป็นผู้ดำเนินการและโทรทัศน์ได้ โดยขออนุญาตจากอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์

2. ระบบวิทยุกระจายเสียงยุคเผด็จการ : การให้สัมปทานแบบอุปถัมภ์ (พ.ศ. 2502 – 2531)

หลัง พ.ร.บ. วิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ 2498 ทำให้เกิดสถานีวิทยุกระจายเสียงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งในกรุงเทพฯ และภูมิภาค จนมีจำนวนกว่าหนึ่งร้อยสถานี ใน พ.ศ. 2506 โดยกว่าครึ่งเป็นสถานีวิทยุที่สังกัดอยู่กับหน่วยงานของกองทัพ ขออนุญาตจัดตั้งด้วยการกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ว่า เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างหน่วยงานนั้นๆ กับประชาชน เผยแพร่ประชาสัมพันธ์กิจกรรมของหน่วยงาน เผยแพร่ข่าวสารและความบันเทิงแก่ประชาชน ส่วนสถานีวิทยุกองทัพก็มักจะระบุนำเพิ่มเติมถึงประโยชน์ในทางสร้างสรรค์และส่งเสริมความมั่นคงทางการเมือง ทางเศรษฐกิจ ทางสังคม จิตวิทยา และทางทหารให้แก่ประเทศชาติและประชาชน

สถานีวิทยุกระจายเสียงที่ตั้งขึ้นเป็นจำนวนมากนั้น ส่วนใหญ่ดำเนินการเป็นธุรกิจเชิงพาณิชย์ มิได้ดำเนินการแบบหน่วยงานของรัฐที่อาศัยงบประมาณแผ่นดิน และมีข้าราชการเป็นผู้ดำเนินการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของสถานีวิทยุขนาดเล็กในส่วนภูมิภาคจำนวนมาก ที่บริษัทธุรกิจด้านบันเทิงหรือโฆษณาเข้าดำเนินการตั้งแต่การลงทุนปลูกสร้างอาคาร จัดหาเครื่องส่ง อุปกรณ์บำรุงรักษา ขยายเวลา และจัดทำรายการสถานีวิทยุในกรุงเทพฯ บางสถานีก็มีข้อตกลงร่วมทุนกับบริษัทเอกชนในการลงทุนด้าน Hardware ของสถานีโดยบริษัทนั้นจะทำสัญญาเข้าจัดรายการ หรือขยายเวลาต่อในลักษณะของโบรกเกอร์คนกลาง ตามระยะเวลาที่

กำหนดไว้ เรียกได้ว่าในช่วงนี้ ระบบวิทยุกระจายเสียงไทยปรับไปสู่ระบบทวิภาคหรือระบบคู่ขนาน (Dual System) คือ มีสถานีของเอกชนดำเนินการควบคู่ไปพร้อม ๆ กับสถานีของรัฐ โดยเป็นการดำเนินการในนามของส่วนราชการ ลักษณะพิเศษของระบบคู่ขนานเช่นนี้เป็นการแบ่งอำนาจระหว่างรัฐกับเอกชน โดยให้รัฐมีอำนาจเป็นเจ้าของสถานีตามกฎหมาย (Legal Ownership) มีอำนาจการควบคุมอย่างที่เรียกว่า Allocative Control กล่าวคือตัดสินใจทำสัญญากับบริษัทใด ยกเลิก หรือต่อสัญญา ส่วนเอกชนนั้น มีอำนาจทางเศรษฐกิจควบคุมสถานีในทางปฏิบัติ (Management Ownership) มีอำนาจควบคุมแบบ Operative Control คือควบคุมการดำเนินรายการ และหาโฆษณา จัดว่าเป็นรูปแบบการดำเนินการทางธุรกิจในระบบอุปถัมภ์ที่เรียกว่า Patron – Client

สถานีวิทยุที่มีอยู่มากมายแทบทุกแห่งเปิดขายเวลาให้แก่ผู้ผลิตรายการเอกชน หรือขายโฆษณาเพื่อรายได้เข้าสถานี และไม่มีกำหนดเวลาในการโฆษณาสินค้าก่อให้เกิดสภาพไร้ระเบียบอย่างมาก จึงมีการทบทวนนโยบายเกี่ยวกับวิทยุกระจายเสียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านที่เกี่ยวกับเนื้อหารายการที่ไม่เหมาะสมและการโฆษณา แต่มาตรการที่กำหนดออกมาควบคุมนั้นแตกต่างกันไปตามแต่ละหน่วยงานที่เป็นต้นสังกัดของสถานีวิทยุ นั้น เช่น สถานีวิทยุกระจายเสียงในสังกัดกองทัพ ถูกห้ามไม่ให้ออกอากาศรายการประเภทเพลงตามคำขอ รายการสื่อสารนัดแนะ ชักชวนให้เกิดความสัมพันธ์ชู้สาว และรายการโฆษณาหรือเพลงโฆษณาทางการค้า ขณะที่กระทรวงมหาดไทยมีคำสั่งเพิ่มเติมที่เข้มงวดไปกว่านั้นด้วยการให้งดโฆษณาทุกชนิดโดยสิ้นเชิง และห้ามจัดรายการใด ๆ ที่เป็นเรื่องนอกราชการ ส่วนสำนักนายกรัฐมนตรีซึ่งรับผิดชอบสถานีวิทยุของกรมประชาสัมพันธ์และบริษัท ไทยโทรทัศน์ เพียงแต่ห้ามมิให้จัดตั้งสถานีขึ้นใหม่ ห้ามมิให้สถานีวิทยุเพิ่มกำลังส่งขึ้น และห้ามจัดรายการเพลงตามคำขอหรือสื่อสารชักชวนนัดแนะให้เกิดความสัมพันธ์ชู้สาว จนในที่สุด จอมพลถนอม กิตติขจร จึงได้ออกระเบียบว่าด้วยวิทยุกระจายเสียงของส่วนราชการ พ.ศ. 2511 ขึ้น นับเป็นการพยายามจัดระเบียบด้านธุรกิจเสียใหม่

ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 หนังสือพิมพ์ได้มีการเรียกร้องให้วิทยุมีการจัดระเบียบใหม่ ขจัดปัญหาคอร์รัปชัน และส่งเสริมพัฒนาเนื้อหาของรายการให้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของประชาชนมากขึ้นด้วย ในที่สุดจึงมีการออกระเบียบว่าด้วยวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ พ.ศ. 2518 และจัดตั้งคณะกรรมการบริหารวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ (กบว.) ขึ้นควบคุมดูแลรายการวิทยุ แต่ กบว.ก็ไม่มีอำนาจอย่างแท้จริง เป็นได้เพียงผู้ตรวจเซ็นเซอร์เนื้อหารายการซึ่งมักเป็นการห้ามแสดงความคิดเห็นทางการเมือง หรือวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล ยังผลให้มีการลิดรอน

สิทธิเสรีภาพของประชาชน แต่ในขณะเดียวกันรัฐเองก็ยังคงใช้สื่อวิทยุเป็นเครื่องมือทางการเมือง โดยเฉพาะในหลายกรณีที่มีการเผชิญหน้าและมีความขัดแย้งรุนแรง ในระหว่างปี พ.ศ. 2516-2519 ความสนับสนุนทางการเมืองจากประชาชนมีความสำคัญต่อสถานะทางอำนาจของผู้นำแต่ละกลุ่มมากขึ้น การควบคุมวิทยุกระจายเสียงจึงนับเป็นทรัพยากรการเมืองที่สำคัญ

ในยุคนี้ สื่อวิทยุกระจายเสียงยังมีความสำคัญต่ออุตสาหกรรมวัฒนธรรมอีกด้วย คือในด้านของการส่งเสริมการขายเทปเพลงไทยสากลตั้งแต่ พ.ศ. 2525 โดยเป็นการจัดรายการที่บริษัทผู้ผลิตและจำหน่ายเทปเพลงมักมีรายการเป็นของตัวเอง การออกสปอตโฆษณาและการนำเพลงไปเปิดในรายการต่างๆ โดยให้ผลตอบแทนแก่นักจัดรายการเป็นวิธีที่เรียกว่า “คิวเพลง” ลักษณะเช่นนี้ทำให้ผู้ฟังต้องรับฟังเนื้อหาของสื่อวิทยุที่ซ้ำซากและ เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า อย่างไรก็ตาม ก็มีความพยายามที่จะเสนอเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องกับปัญหาสังคมเศรษฐกิจ วัฒนธรรมเพื่อสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ แต่การเสนอวิธีมองปัญหาและแก้ไขปัญหาคงอยู่ในระดับของปัจเจกบุคคล ทำให้การวิเคราะห์ปัญหาที่แท้จริงในระดับโครงสร้างถูกกลบเกลื่อนไป

3. ระบบวิทยุกระจายเสียงยุคการปรับตัวทางการเมือง : การให้สัมปทานแบบแข่งขัน (พ.ศ. 2532-2536)

ระยะเวลาในช่วงนี้เองที่ระบบวิทยุกระจายเสียงไทยมีการเปลี่ยนแปลงที่อาจกล่าวได้ว่า เป็นการเปิดเสรีทางธุรกิจอย่างจริงจัง นับตั้งแต่กรมประชาสัมพันธ์เจ้าของกรรมสิทธิ์สถานีวิทยุแห่งประเทศไทย ทำการเปิดประมูลแข่งขันคลื่น เอฟ.เอ็ม. ในเขตกรุงเทพมหานคร รวม 5 สถานี เมื่อปลายปี พ.ศ. 2534 หลังจากนั้น องค์การสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทยก็เปิดประมูลสถานีวิทยุ เอฟ.เอ็ม. ในสังกัดของตนจำนวน 4 สถานีบ้าง ในต้นปี พ.ศ. 2536 ระบบการให้สัมปทานแบบแข่งขันจึงยิ่งชัดเจนยิ่งขึ้น ปราบฏุกการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงเหตุการณ์ พฤษภาทมิฬ 2535 อันเป็นผลสืบเนื่องทำให้พลังทางการเมืองของกลุ่มชนชั้นกลางเรียกร้องสิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร กลุ่มแกนนำซึ่งมีทั้งนักวิชาชีพ นักธุรกิจ นักวิชาการในวงการสื่อสารมวลชน ต้องการให้มีกรรมสิทธิ์ในสื่อวิทยุและโทรทัศน์ได้ อย่างไรก็ตาม กรณี การเปิดประมูลคลื่นวิทยุดังกล่าวแม้จะชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างรัฐและกลุ่มธุรกิจสื่อสารมวลชนมีการปรับเปลี่ยนครั้งสำคัญ แต่ก็ยังนับว่าเป็นส่วนน้อย

อนึ่ง กระแสการเรียกร้องจากกลุ่มประชาชน ยังมีส่วนทำให้รัฐต้องยกเลิกระเบียบว่าด้วยการบริหารวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ 2518 รวมทั้งยกเลิกคณะกรรมการ กบว. และแทนที่ด้วยระเบียบว่าด้วยการบริหารวิทยุกระจายเสียงและวิทยุแห่งชาติ 2535 แต่งตั้งคณะกรรมการกิจการวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์แห่งชาติ (กกช.) ขึ้นชุดหนึ่งเพื่อดูแลสื่อวิทยุและโทรทัศน์ เหตุการณ์ครั้งนี้ย่อมทำให้เห็นว่าท่าทีในการควบคุมของรัฐเริ่มลดลงและผ่อนปรนขึ้นในลักษณะที่เรียกว่า Deregulation

การเปลี่ยนแปลงของวิทยุกระจายเสียงไทยในช่วงนี้ยังมีประเด็นที่สนใจอีกกล่าวคือ มีการจัดตั้งสถานีวิทยุข่าวสาร 24 ชั่วโมง (New and Talk Station) ไม่ต่ำกว่า 4 คลื่นในกรุงเทพฯ เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความต้องการสิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารของประชาชน

นับจากปี พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา ระบบวิทยุกระจายเสียงไทยส่วนใหญ่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางธุรกิจด้วยเม็ดเงินโฆษณาที่มหาศาล การเปลี่ยนแปลงระบบดำเนินการธุรกิจขนาดเล็กสู่ธุรกิจขนาดใหญ่เห็นชัดยิ่งขึ้น ทำให้แนวโน้มของกิจการวิทยุจึงเป็นไปในลักษณะที่เรียกว่า “ปลาใหญ่กินปลาเล็ก” ลักษณะที่กลุ่มธุรกิจสื่อสารมวลชนขนาดใหญ่เข้ามามีดำเนินการวิทยุกระจายเสียง รวมทั้งพฤติกรรมของบางกลุ่มธุรกิจที่ดำเนินการวิทยุมากกว่าหนึ่งคลื่น ทำให้มีข้อสมมติฐานว่าเกิดการกระจุกตัวและผูกขาดในอุตสาหกรรมสื่อสารมวลชนประเภทนี้ เพราะการกระจุกตัวในสื่อสารมวลชนนี้เป็นปรากฏการณ์สำคัญเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม และอาจเป็นไปตามทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองของสื่อมวลชน ซึ่งให้ความสนใจวิเคราะห์ปรากฏการณ์การกระจุกตัวของสื่อมวลชน และทำหน้าที่ของสื่อมวลชนว่าอำนาจการเป็นเจ้าของสื่อ (Ownership) จะตกอยู่ในมือของคนเพียงไม่กี่กลุ่ม นั้นหมายถึงความหลากหลายของรูปแบบ และเนื้อหาของสื่อก็จะมีไม่มากนัก